

DOLNÍ PALÁC HRADU ŽEBRÁKA

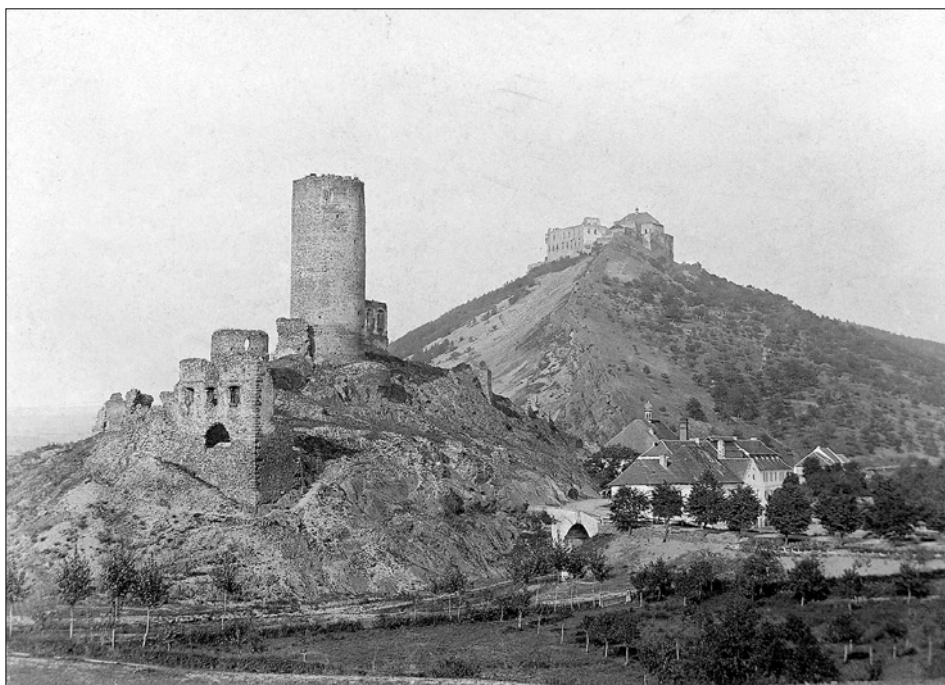
NĚKOLIK POZNÁMEK K PROBLEMATICE DŘEVEM ZATEPLENÝCH PROSTOR ČESKÝCH HRADŮ

VLADISLAV RAZÍM

ÚVOD

Tzv. dolní palác hradu Žebráka na Berounsku patří k významným obytným stavbám českého středověku, dosud mu však nebyla věnována bližší odborná pozornost.¹⁾ Příležitost k podrobnému průzkumu přinesla nedávná citlivá konzervace zřízení paláce, při níž jsme mohli zdivo zkoumat a dokumentovat z lešení.²⁾

Nejzajímavější součástí stavby jsou nesporně pozůstatky srubem vyložené místnosti v 1. patře. Jejich vypočítací hodnota z hlediska neobvyklé podoby a postupu výstavby dřevěné konstrukce je natolik výjimečná, že vyžaduje podrobnou prezentaci. Již delší dobu jsou právě takto vybavené prostory předmětem zvýšeného zájmu odborné veřejnosti v souvislosti s problematikou způsobů vytápění obytných staveb různých sociálních prostředí. Srubem či jinou dřevěnou konstrukcí zateplené prostory bývají osvětleny okenními otvory s ven rozevřenými špaletami, symetricky seskupenými ve dvou řadách nad sebou. Zvláště v prostředí venkovských staveb se existence horních z takto zformovaných okenních otvorů často spojuje s funkcí tzv. dymné jizby, z níž tudy uniká kouř z topeniště. S uvedenými skupinami oken se však až do středověku setkáváme také na hradech, jejichž obvyklý relativně vysoký standard bydlení s existencí dymných prostor příliš ne-

Obr. 1: Žebrák, hrad. Celkový pohled od jihozápadu. Vlevo v popředí dolní palác, nad ním jádro hradu s velkou válcovou věží, v pozadí hrad Točnick (snímek asi z konce 19. století, archiv Národního památkového ústavu v Praze).

Obr. 2: Žebrák, hrad. Celkový pohled od západu, vpravo hlavní průčelí tzv. dolního paláce (snímek asi z konce 19. století, archiv Národního památkového ústavu v Praze).

1) Přehled literatury uvádí: T. Durdík, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů, Praha 1999, s. 642; *týž*, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů – dodatky, Praha 2002, s. 115.

2) Oprava zdiva paláce proběhla v letech 2000–2001.

Obr. 3: Žebrák, hrad. Celkový pohled od jihu, zcela vlevo dolní palác, uprostřed velká válcová věž a horní palác (snímek asi z konce 19. století, archiv Národního památkového ústavu v Praze).

konvenuje. Je tedy k diskusi, proč se přesto uvedené okenní seskupení v tomto prostředí uplatňovalo, zda byl skutečně sledován účel odvodu spalin, nebo šlo o přetrvávající tradici již bez funkčního smyslu či zda horní otvory přispívaly pouze k osvětlení. Tato otázka je zvláště naléhavá u staveb, kde jsou stopy či náznaky někdejší existence nepřímého vytápění místností. Průzkum a hodnocení tzv. dolního paláce na Žebráku vedl k pokusu přispět také k řešení uvedené otázky, neboť názorové spektrum je stále velmi široké (srov. exkurs).³⁾

3) Tomuto tématu se dosud nejpodrobněji věnoval J. Škabrada, Roubená klenba ve středověkých obytných stavbách, in: M. Radová-Štíková, J. Škabrada, Příspěvky k poznání středověkého stavitelství, Studijní

Obr. 4: Žebrák, hrad. Situační plán hradu s vrstevnicemi terénu (vyznačeny po 1 m). A – dolní palác, B – jádro hradu s hlavní válcovou věží a horním palácem (zaměření Geodézie Praha, n. p., V. Hejda, V. Mínský, 1973, úpravy J. Krechler).

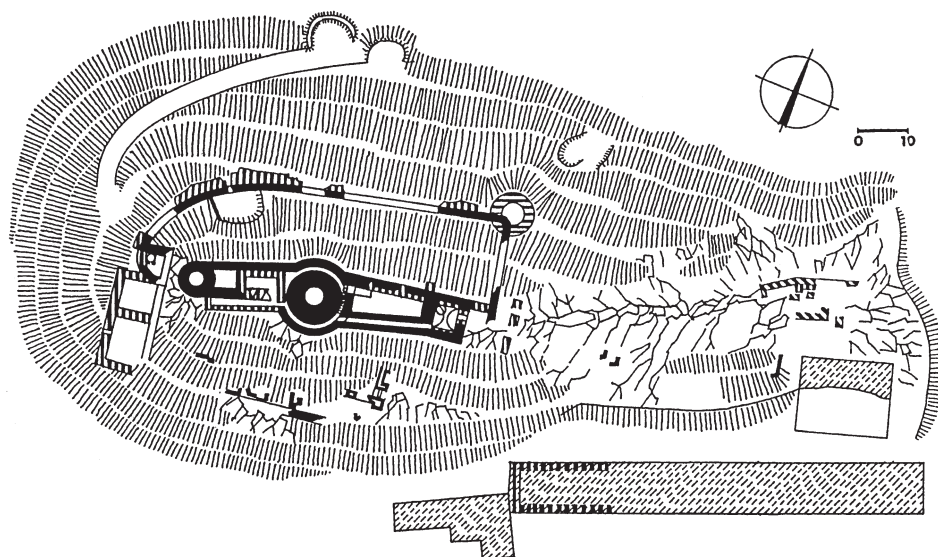
Význam paláce na Žebráku zvyšuje skutečnost, že dobu jeho vzniku bylo možno přibližně určit pomocí dendrochronologie. Takto získaná datace stavby je však v rozporu s dosavadním umělecko historickým datováním, které se na pozadí vývoje historických událostí v daném období jeví jako zcela nepochybné. Upřesnění doby vzniku paláce je tak neobvykle zajímavé z historického a zároveň také z metodického hlediska. Připomíná nám, že i k zdánlivě jednoznačným závěrům je třeba přistupovat obezřetně a vyplácí se využít všech metod výzkumu, které se v dané situaci nabízejí.

SITUACE A STAVEBNÍ PODoba PALÁCE

Hrad Žebrák stojí na protáhlé křemencové ostrožně, obtékané Stroupínským (Mlýnským) potokem. Ostrožna je výběžkem podstatně vyššího Zámeckého vrchu, na jehož konci v sousedství Žebráka stojí hrad Točník, ovládající široké okolí (obr. 1). Nepříliš výrazné relativní převýšení hradu Žebráka nad okolní terén kompenzovaly z obranného hlediska prudké svahy hradní skály a možnost vybudovat vodní zdrže v těsném potočním údolí. K východu, tedy směrem k Točníku orientovaná šíje ostrožny je natolik úzká a neschůdná, že neumožňovala vedení přístupové cesty. Velmi úzký je také samotný hřeben ostrožny, který si vynutil specifickou podobu hradní dispozice (obr. 4).

Tzv. dolní palác není součástí jádra hradní zástavby na hřebeni ostrožny, ale je vysunut do prudkého svahu jihozápadní části jejího závěru. Výstavba budovy byla zjevně rasantním zásahem do předchozího plánu hradu, neboť přitom bylo zcela prolomeno a částečně zlikvidováno obvodové opevnění, které zde probíhalo. Palác tak zaujal polohu, která byla oproti hradnímu jádru podstatně níž; jihozápadní nároží paláce se nacházelo o celých 20 m níže než patá velké válcové věže na vrcholu skalního hřebene (obr. 1 až 5).

Přesný půdorys paláce neznáme. Nejspíše však šlo o pravidelný obdélník, narušený pouze segmentovým vykrojením severního průčelí, jež vzniklo druhotným připojením stavby k obloukovitě probíhající hradební zdi. Smysl fragmentů dalších zděných konstrukcí východně od budovy je nejasný, stejně jako jejich časové zařazení.⁴⁾ Lomové zdivo paláce obsahuje značné procento úlomků cihel a prejzů, vý-

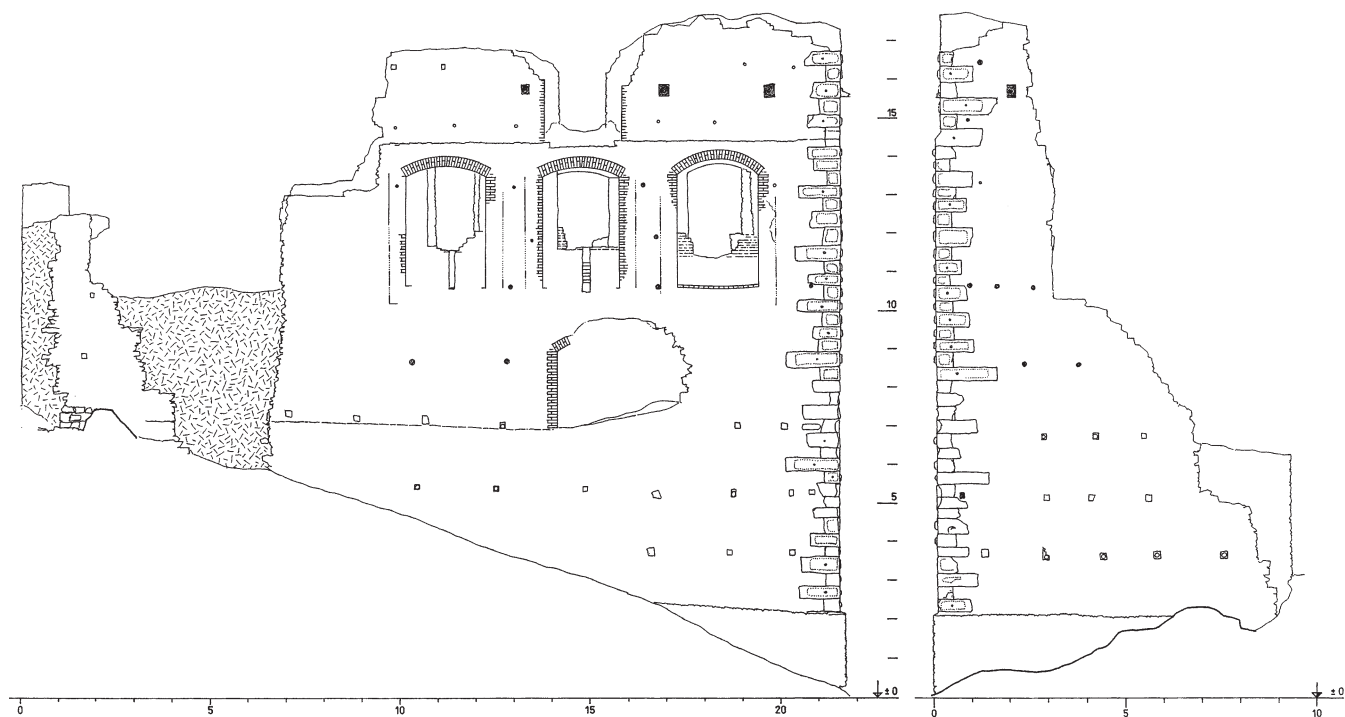
Obr. 5: Žebrák, hrad. Půdorys hradu k roku 1999 podle T. Durdíka (o. c. v pozn. 1, s. 642). Dolní palác vlevo.

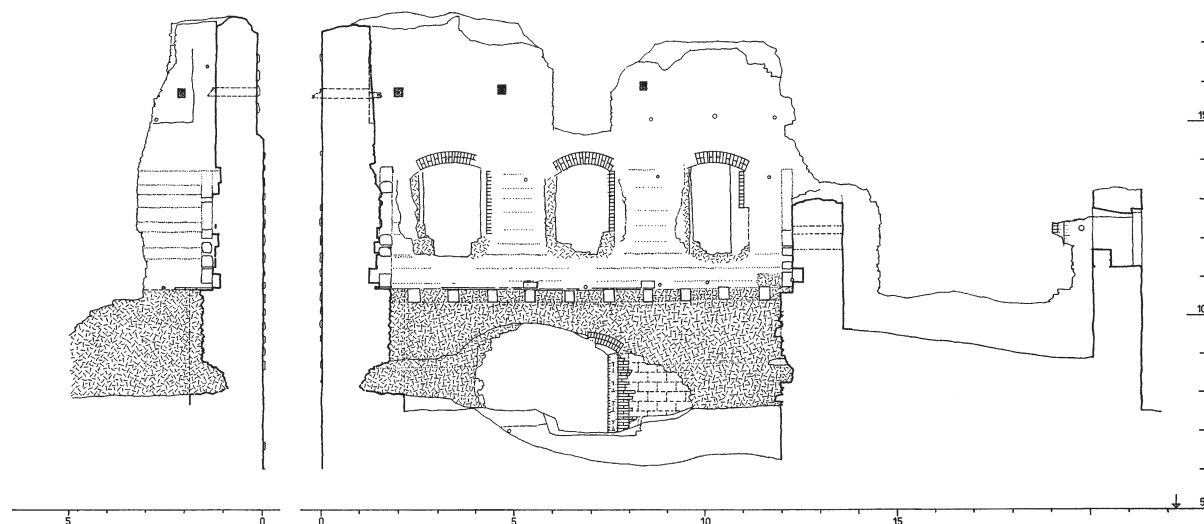
Obr. 6: Žebrák, hrad, dolní palác. Celkový pohled na západní průčelí (snímek V. Razím, 2003).

skripta FA ČVUT, 1991, s. 25–119. Text našeho příspěvku byl ve zkrácené verzi a s výjimkou některých pozdějších doplňků přednesen na konferenci Dějiny staveb v dubnu 2003 v Nečtinách. Nejnovějším shrnutím nastíněné problematiky vytápění vydrvených místností našeho prostředí byla v té době studie: M. Hauserová, Hölzerne wärmedämmende Wandkonstruktionen von Wohnräumen, Der gegenwärtige Zustand der Forschung in den böhmischen Ländern. In: Hausbau in Alpenraum, Bohlenstuben und Innenräume, Jahrbuch für Hausforschung 51, 2002, s. 89–106, a tam uvedená literatura a přehled vývoje dosavadních názorů. Počátkem června 2003 vyšel sborník příspěvků z 1. konference stavebně historického průzkumu, konané 4.–6. 6. 2002 v Zahrádkách u České Lípy a věnované speciálnímu tématu vývoje a funkce topenišť, Sborník 1, Praha 2003. V tomto sborníku je několik příspěvků, které se otázkou vytápění vydrvených prostor více či méně věnují a které pozměňují nebo doplňují některé starší interpretace svých autorů právě pokud jde o spojování výskytu okének ve dvou řadách nad sebou s principem dymné jízby: M. Hauserová, Teplovzdušné vytápění ve středověku, in: Sborník 1, Praha 2003, s. 49–74; J. Škabrada – P. Bolina, Otvory nad vstupy do místností v přízemí hradu Kamýka, ibid., s. 95–100; M. Rykl, Příklady vytápění na stavbách 14. století, ibid., s. 101–127.

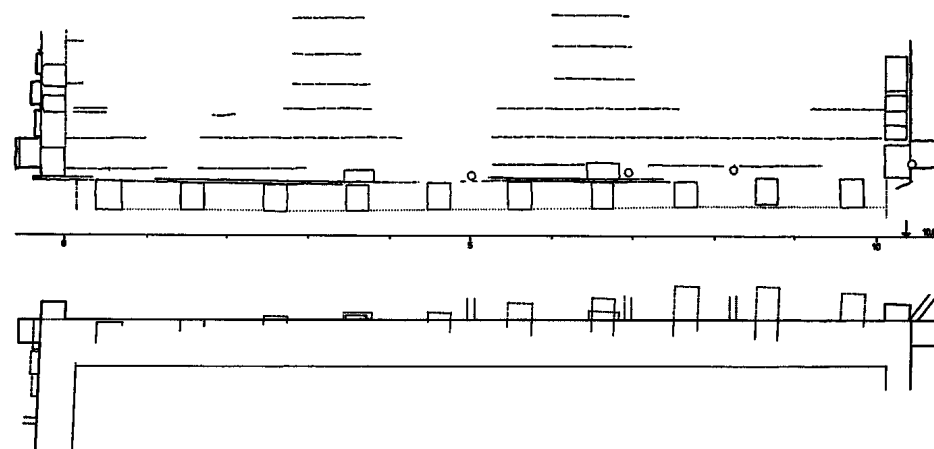
- 4) Půdorys paláce a okolní zástavby poprvé podrobně zkoumal J. Muk v: J. Muk – O. Novosadová, Hrad Žebrák, stavebně historický průzkum, SÚRPMO Praha 1974, rkp., zejm. s. 34. Autor uvádí (s. 28), že se na

Obr. 7: Žebrák, hrad. Zaměření dolního paláce. Západní (vlevo) a jižní průčelí (Zv. Dragoun, 2000–2003).

Obr. 8: Žebrák, hrad. Zaměření dolního paláce. Pohled na západní (vpravo) a jižní stěnu interiéru (Zv. Dragoun, 2000–2003).

Obr. 9: Žebrák, hrad. Zaměření dolního paláce. Detailní pohled na západní stěnu interiéru (srov. obr. 8) v úrovni podlahy 1. patra (nahore) a půdorys ve stejné úrovni, zjednodušeno (Zv. Dragoun, 2000–2003).

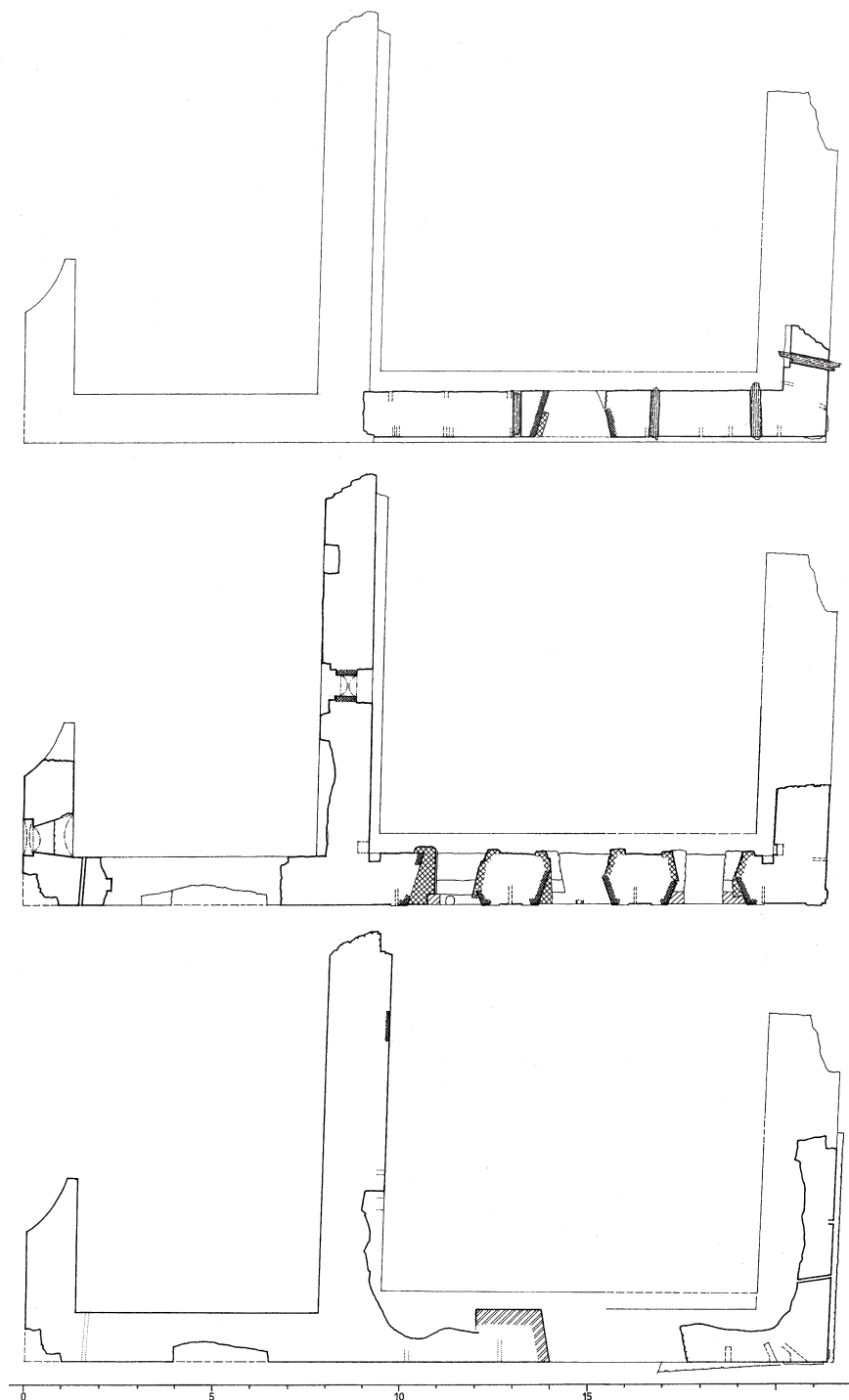
jimkou nejsou ani pravoúhlé pálené dlaždice. Zatímco obě východní nároží zanikla a na místě severozápadního lze nalézt pouze negativy vytrhaných armovacích kvádrů, je zbytek jihozápadního nároží v celé dochované výšce paláce svázáno z pískovcových kvádrů (délka až 160 cm) s výrazně plastickou bosáží

severu uchoval „nepatrný zbytek“ východní zdi a stopu stejné zdi zmiňuje také na jejím jižním konci. Dnes však tuto informaci nelze potvrdit. Rozměrnější půdorys paláce bez bližšího zdůvodnění předpokládá V. Menclová, České hrady, Praha 1972, I, s. 335, II, s. 153.

(až 10,5 cm v profilu), jež bývá pokládána za charakteristický stylový projev tzv. dvorské huti krále Václava IV. (obr. 6, 7, 13).⁵⁾

Interiér paláce je v obou částech dochovaných podlažích rozdělen na dvě nestejně velké prostory. Jižní, větší díl dispozice tvořila v přízemí obdélná prostory, jejíž podlahou byl zřejmě pouze svažitý a nerovný povrch skály. Z výbavy této plochostropé místnosti dnes známe jen fragment cihelného, směrem ven skloněného záklenku nevelkého okenního otvoru na západě a náběh dalších záklenku z cihel při východním konci severní stěny. Jeho smysl je nejasný, neboť zřejmě nebyl součástí žádné zdi, která by probíhala v severojižním směru. Úkolem této prostory bylo především vyrovnat sklon úbočí hradní skály (obr. 8, 10 dole).

Hlavní prostora budovy byla o podlaží výš. Oproti přízemní místnosti měla slabší obvodové zdi, neboť její interiérové stěny tvořila konstrukce sroubená z dřevěných klád. Tři dochované zdi dovolují určit delší rozměr vyřezaného interiéru na cca 10 m, šířka však musela být bezmála stejná. Kromě dochovaných zdí při této úvaze počítáme s tím, že podlahové trámy kladené ve východo-západním směru sledovaly jako obvykle kratší rozměr půdorysu. Při téměř 10 m šíři místnosti měl stavitel zřejmě problém s dostatkem dlouhých trámů, neboť jejich konce v západní obvodové zdi neleží na společné linii a část z nich byla dokonce pouze položena na ústupek v síle zdiva a shora držena roubenou výdřevou místnosti (obr. 9 dole). Dochovaný rozsah obvodového zdiva nám dovoluje konstatovat, že místnost byla osvětlena čtyřmi okny ze západní strany, nelze však vyloučit, že další okna byla na jihu a případně také na východě, kde předpokládáme umístění vstupu, otočeného dovnitř hradního areálu. Na severu místnost vymezuje vnitřní dělicí zeď budovy. Uvedená západní okna jsou seskupena v symetrické formaci, tři dole a jedno nahoře, všechna přitom náleží jedinému podlaží. Typově jde o okna charakteristická pro dřevem zateplené místnosti, s ven výrazně rozevřenými špaletami, stoupavými segmentovými záklenky a ve stejném směru skloněnými

Obr. 10: Žebrák, hrad. Zaměření dolního paláce. Půdorys přízemí (dole), 1. (uprostřed) a 2. patra. Hustým křížkováním vyznačeny dochované části původních špalet otvorů (Zv. Dragoun, 2000–2003).

parapety. Na fasádě okna dosahovala přibližně 300 cm výšky a 200 cm šířky, jen horní z nich, jehož záklenek zanikl, mělo šířku asi 170 cm. Okna byla lemována hlazenými, asi 45 cm širokými paspartami, které se vyjímaly na pozadí hrubé struktury základní omítkové plochy (obr. 7, 11). Omítka paspart přecházela do špalet přes hrany svázané z cihel.⁶⁾

6) Po zániku srubu požárem, jehož stopy se zřetelně uchovaly na povrchu zdiva, byly při následném dalším využívání budovy špalety dolních tří oken „obráceny“ nepečlivě provedenými vyzdívkami a odsekáním původních špalet na straně interiéru. Parapety oken byly zvýšeny a v okeních nikách provedena v reliktech dochovaná sedátka. Zaniklý srub zřejmě nahradila zděná plenta, která až na nevelké zbytky později zcela odpadla. K požáru Žebráku došlo v červnu 1532, kdy zde nocoval

5) K problematice bosovaných kvádrů srov. např. T. Durdík, o. c. v pozn. 1, s. 76–77.

Obr. 11: Žebrák, hrad, dolní palác. Detail západního průčelí (srov. obr. 6), severní z trojice oken 1. patra. Na obvodu druhotně zazděných oken zbytky omítkové pasparty na cihelném ostění (snímek V. Razím, 2003).

Obr. 12: Žebrák, hrad, dolní palác. Pohled na západní a jižní stěnu hlavní místnosti 1. patra. Pod okny a mezi nimi otisky zaniklého srubu, nad okny hrubě lícovaná stěna s prolukou středního okna a zbytky čtyř trámů (snímek V. Razím, 2003).

Podobně jako na jiných průčelích paláců obsahujících srub (Šelmbek – obr. 29, Borotín), také zde probíhá horizontální ústup v líci zdiva na rozmezí mezi etážemi oken.

Roubená konstrukce interiéru místnosti zanikla požárem, zachovaly se však po ní velmi zřetelné stopy, především v podobě otisků v maltě, jež se při stavbě rozlila mezi zdivo a dřevěné kuláče. Otisky srubu se dochovaly zejména na stěně s okny, včetně navazujících koutů. Podle nich lze poměrně spolehlivě rekonstruovat podobu výdřevy i postup její stavby. Zdivo paláce bylo stavěno současně, respektive v nejužší časové návaznosti na konstrukci srubu. Po ulo-

král Ferdinand, není však jisté, zda se jedná o hrad nebo městečko. Již k roku 1552 se Žebrák uvádí jako „zámek pustý a pobořený“ a stejně je charakterizován také k roku 1594. Z popisu hradu z roku 1700 vyplývá, že byl částečně obnoven, avšak nejspíše pouze v souvislosti s funkcí podhradního pivovaru (srov. J. Muk – O. Novosadová, o. c. v pozn. 4).

žení podlahových trámů byla na ně v kolmém směru nakladena prkna (šířka kolem 30 cm), jejichž některé konce položené na ústupcích v síle zdiva zůstaly výrazně otisknuty ve zdivu (obr. 9, 17). Teprve poté byl sestaven spodní, základový rám roubení, znatelně mohutnější a konci trámů hlouběji zasahující do zdiva než další nasedající vrstvy. Tyto trámy při jižní a severní stěně místnosti jasně překrývají do zdiva zapuštěné konce podlahových prken. Na dvou místech západní strany se ve škvíře mezi základovým rámem a prkny podlahy dochovaly v maltě otisky čel fošen (výška cca 12 cm), jejichž smysl je nejasný (obr. 8, 9, 15, 16). Nelze rozhodnout, zda tyto fošny probíhaly po podlaze napříč celou místností, a sloužily například k upevnění nějaké výbavy interiéru, nebo šlo jen o krátké prvky, související s detailním provedením západní stěny. Patrně není náhodou, že jsou půdorysně umístěny mezi okny. Na rozdíl od základového rámu, jehož trámy byly i na zadní straně otesané do plochy a hraněné, dochovaly se stopy dalších vrstev roubené konstrukce v podobě oblých otisků. Tyto otisky lze sledovat zejména v úrovni pod okny (obr. 15), výše jsou však již velmi málo zřetelné, neboť v kratších úsecích mezi okenními otvory malta s negativy trámů po požáru snáze opadala a byla také částečně odstraněna při následné úpravě okenních špalet. Ze stejného důvodu se nedochovalo také negativy detailní návaz-

nosti výdřevy na hrany okenních špalet.

Zejména v jihozápadním koutě místnosti lze dobře sledovat provázání vzájemně kolmých trámů roubení až do úrovně shodné s patkami záklenků oken (obr. 8, 17). Nad touto úrovní již otisky čel trámů nenacházíme a průkazně zde ani nebyly. Povrch zdiva je zde nápadně nerovný a namísto půdorysného pravého úhlu je v koutě spíše nepravidelné zaoblení. Takto utvářená část jihozápadního koutu dosahuje výšky zhruba 140 cm a teprve v jeho zbývajících partiích až ke koruně zdiva jsou lícové kameny pečlivěji kladené (obr. 8, 18). Povrch západní stěny nad trojicí oken již nevykazuje stopy výdřevy místnosti, zároveň je však poměrně nerovný, odlišný od obvykle lícovaného zdiva (obr. 8, 12). Přestože je zdivo nad okny dochováno do značné výše, nejsou zde stopy konstrukce stropu. Naproti tomu se tu dochovaly zbytky čtyř trámů, tři na západní a jeden na jižní straně,

Obr. 13: Žebrák, hrad, dolní palác. Detail bosovaných kvádrů jihozápadního nároží (snímek H. Heckelová, 2000).

kteří původně přesahovaly nejen vnitřní, ale také vnější líc obvodového zdiva (obr. 7, 8, 10 nahoře, 12, 19). Relativně nevelká síla trámů (cca 25×20 cm) a velké mezery mezi nimi nesvědčí o tom, že by původně tvořily stropní konstrukci.

Uvedené detaily lze podle našeho názoru nejspíše interpretovat následujícím způsobem: Roubené stěny místnosti dosahovaly od podlahy pouze do úrovně patek záklenků trojice oken. Vlastní segmentové záklenky se v pohledu z interiéru místnosti již zřejmě neuplatňovaly. V uvedené úrovni vyrůstala ze svislých stěn nejspíše necková nebo klášterní klenba, případně šikmé náběhy (fabiony) vyvýšeného stropu (zrcadlová klenba). Roubení z klád zde však patrně vystřídal prkenné bednění v trámčové kostře. Vzhledem k udané výšce paty této klenby musela být v místě horního okna provedena mělká klenební výseč. Existenci takovéto klenby bychom pak mohli vysvětlit smyslem uvedených zbytků čtyř trámů. Ať již šlo o samostatné krátké prvky nebo o vzájemně se protínající dlouhé trámy, pomáhaly zřejmě vynášet klenební (stropní) konstrukci. Vnější líc obvodového zdiva budovy tyto trámy patrně přesahovaly proto, aby zde mohly být zakončeny svislými příložkami (závlačemi).⁷⁾ Postupem výstavby klenby můžeme rovněž zdůvodnit uvedené anomální vlastnosti vnitřního líce zdiva nad okenní trojicí. Nedbale lícované zdivo nad okny po-

7) Existenci těchto příložek by mohlo nasvědčovat zeslabení zejména na konci trámu v jižní zdi, pokud nevzniklo náhodně nerovnoměrným úbytkem dřevní hmoty, vystavené povětrnosti (srov. obr. 19). Za konzultaci o konstrukci dřevěného zastropení děkuji M. Ryškovi, J. Mrázkovi a J. Žižkovi.

Obr. 14: Žebrák, hrad, dolní palác. Pohled od východu do interiéru (snímek V. Razím, 2003). Srov. obr. 12.

stačovalo, neboť bylo skryto za rubem klenby, a nepečlivě provedený styk jižní a západní stěny zřejmě souvisí s tím, že zedníci za náběhem klenby neměli pro svou práci dostatek manipulačního prostoru. Teprve ve vyšší úrovni, kde bylo šikmo stoupající nároží rubu klenby více vzdáleno, mohli kout vyzdít přesněji.⁸⁾

Také na severní stěně interiéru vydržené místnosti lze v celé její délce dobře sledovat předěl mezi hladkým lícem v přízemí a otisky vodorovných kulatin v patře. I když se zde zeď dochovala pouze do výšky asi 230 cm nad někdejší podlahu patra, obsahuje pozoruhodný otvor, umístěný takřka uprostřed stěny, ve výšce 95 cm nad ústupkem zdiva pro podlahu. Původní půdorys z cihel vyzděného a segmentově zaklenutého otvoru (světlost 60×60 cm) se dochoval jen ve střední části (obr. 20, 21). U roubené stěny jižní místnosti nejspíše stála kachlová kamna a tímto otvorem se do nich přikládalo ze severní prostory.⁹⁾ Zdivo nad pri-

8) Průkaznou analogii tohoto předpokládaného řešení zatím neznáme. Hypoteticky by snad bylo možno uvažovat o paláci hradu Borotína, výpověď dochovaných otisků klád zde však není spolehlivá (srov. obr. 23). Součástí zpracování výsledků průzkumu paláce na Žebráku nebyla detailní systematická komparace s jinými středověkými sruby či spíše jejich negativy v obytných prostorách (o některých se zmiňujeme v závěrečném exkurzu). Pokud je nám známo, podrobná měřická dokumentace žádná z těchto konstrukcí zatím ani nebyla pořízena.

9) Tato interpretace otvoru vychází z dosud publikovaných prací o kachlových kamnech, srov. zejména: Z. Hazlbauer, Vývoj stavební podoby a funkce kachlových kamen ve středověku a raném novověku, in: Svorník 1, Praha 2003, s. 153–168; týž, Dobová znázornění rozličných kachlových kamen s přihlédnutím k jejich zřízení v různých místnostech stavebních objektů, ibid., s. 169–186.

Obr. 15: Žebrák, hrad, dolní palác. Detail západní stěny interiéru hlavní místnosti 1. patra s kapsami trámů podlahy. Pod kapsami odlámaný líc stěny přízemí, nad kapsami otisky srubu. Nad střední kapsou otisk čela kolmé fošny – srov. obr. 16 (snímek V. Razím, 2003).

Obr. 16: Žebrák, hrad, dolní palác. Detail otisku čela kolmé fošny nad trámem podlahy – srov. obr. 15 (snímek V. Razím, 2003).

Obr. 17: Žebrák, hrad, dolní palác. Detail jihozápadního koutu interiéru hlavní místnosti 1. patra. Negativ konců prken podlahy (dole) a konců trámů roubené konstrukce. Vlevo otisky kuláčů (snímek V. Razím, 2003).

kládacím otvorem bohužel zaniklo, a tak se nelze vyjádřit k existenci a podobě komína. Severní místnost neměla podlahové trámy zapuštěné do zdiva, ale její podlaha musela být součástí samonosné vložené konstrukce. Kromě otvoru ke kamnům se zde dochovalo pouze menší okno v severní zdi, s ozubem po zaniklém ostění (obr. 22).

Zůstává otázkou, zda měl palác ještě další podlaží a jakým způsobem byl zastřešen. Existence vyčnívajících konců pomocných trámů uvažované klenby na fasádách pravděpodobně nasvědčuje nutnosti jejich ochrany před povětrností, například prostřednictvím předstupujícího polopatra.¹⁰⁾

10) Stopy zaniklého srubu na Žebráku poprvé zaregistroval teprve J. Muk (o. c. v pozn. 4), zatímco D. Menclová (o. c. v pozn. 4, II, s. 153) palác struč-

DATOVÁNÍ A HISTORICKÉ SOUVISLOSTI VZNIKU PALÁCE

Hrad Žebrák byl založen patrně někdy na přelomu 13. a 14. století některým z příslušníků rodu Buziců erbu svíní hlavy. Panství hradu se zřejmě zdárně rozvíjelo za Zbyňka Zajíce, který byl věřitelem krále Jana Lucemburského; roku 1336 však Zbyněk směnil s panovníkem hrad Žebrák s městečkem a příslušnými vesnicemi za panství Budyni nad Ohří.

Lucemburští králové věnovali Žebráku podle písemných zpráv značnou péči, neboť si nepochybně uvědomovali jeho neobyčejně strategicky výhodnou polohu na dálkové cestě z Prahy do Plzně, západních Čech a odsud dále do Říše. Kolem poloviny 14. století proběhly na hradě rozsahem nejasné stavební úpravy a ve svém nevydaném zákoníku Majestas Carolina zařadil Karel IV. Žebrák mezi lokality, které smějí být zastaveny nejvýše na deset let. Rozvoj se týkal i stejnojmenného městečka, jehož branami procházela zmíněná dálková komunikace. Z roku 1377 se dochovala zpráva o budování zdejších hradeb, roku 1396 povýšil Václav IV. Žebrák na město a obdaroval je právem nedalekého Berouna.

Tento panovník si hrad Žebrák natolik oblíbil, že zde velmi často a dlouho pobýval a koncem 14. století dokonce nechal na přímo sousedícím vysokém kopci založit další, nový hrad, nazvaný Točnick.¹¹⁾ Dnes nelze zcela přesně stanovit, do jaké míry byl Točnick Václavem IV. dobudován, soudí se však, že po posledním svém zaznamenaném pobytu na Žebráku v lednu 1408 král již preferoval tuto novostavbu, která byla větší, komfortnější a podstatně způsobilější k obraně. Ani poté však Žebrák neztratil na významu, jak ukazuje například zdejší pobyt bavorského vévody Jindřicha v roce 1412.¹²⁾

Všeobecně se soudí, že Václav IV. provedl na Žebráku přestavbu, která měla tento hrad přeměnit na sídlo hodné a schopné častého rezidování panovníka a nezbytné části jeho dvora, vykonávání úředních záležitostí a přijímání státních návštěv. Poloha hradu a jeho dosavadní dispozice však nebyla k podobným úpravám příliš vhodná, a proto musely být nové stavby do této dispozice, již vévodila vysoká válcová věž, lineárně vtěsnány. Podle dosavadních názorů šlo především o nový palác ve východním sousedství věže, z něhož se dodnes dochovala zejména část severní obvodové zdi s velkými obdélnými okny.¹³⁾

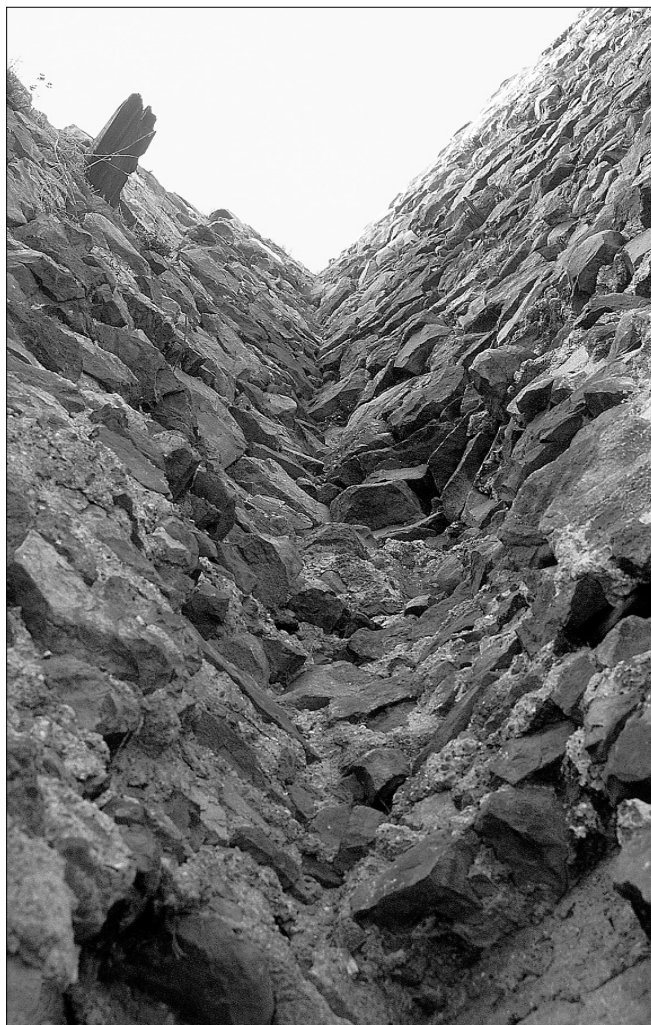
Za součást přestavby hradu Žebráka tzv. dvorskou hutí krále Václava IV. někdy v závěrečných desetiletích 14. století byl dosud považován také tzv. dolní palác, který je hlavním předmětem zájmu našeho příspěvku. Tato datace vychází zejména z jednoho z typických projevů této hutě – zmíněných bosovaných kvádrů na jihozápadním nároží.¹⁴⁾

ně charakterizovala jako dvoupatrovou budovu s trámovými stropy, s vytrhaným ostěním oken. J. Muk mylně popisuje okna v patře jako s oboustranně rozevřenými špaletami, s ostěním (beze stop zaniklým) uprostřed. Zbytky trámů v horních partiích zdíva připisuje hypoteticky roštové konstrukci stropu. Otvor v mezitraktové zdi, který spojuje me s kamny, ponechává bez interpretace.

11) K dějinám hradů srov. zejména: J. Muk – O. Novosadová, o. c. v pozn. 4.
12) F. Šmahel, Husitská revoluce, Praha 1993, II, s. 253.

13) Písemnými prameny však není předpokládána Václavova přestavba doložena (srov. J. Muk – O. Novosadová, o. c. v pozn. 4). Je otázkou, zda horní palác u věže je datován správně. Cílem tohoto příspěvku však není zabývat se stavebním vývojem celého hradu.

14) Srov. T. Durdík, o. c. v pozn. 1, a tam uvedená novější literatura.

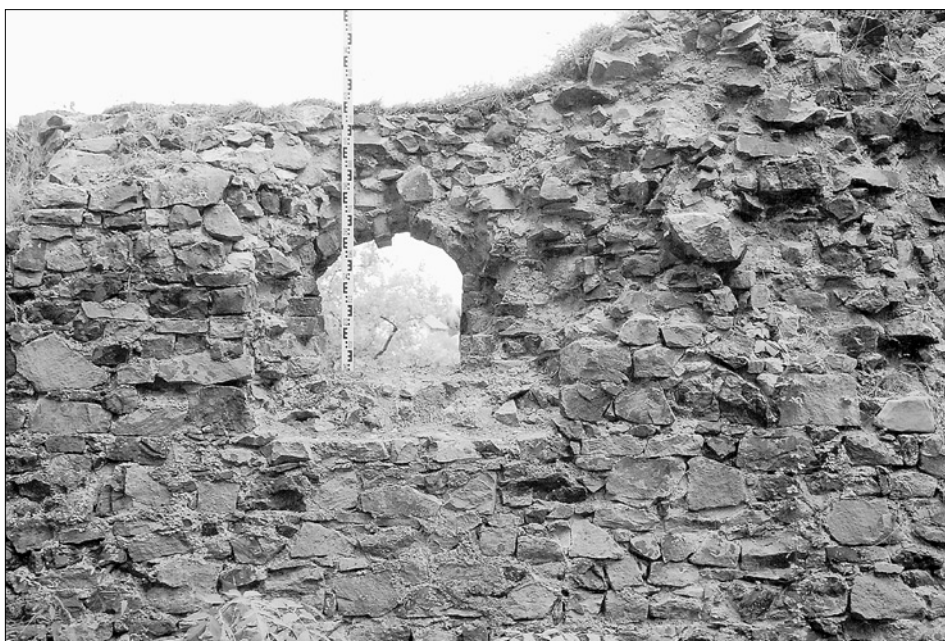
Obr. 18: Žebrák, hrad, dolní palác. Detail horní části jihozápadního koutu interiéru hlavní místnosti 1. patra. Zcela dole kapsy horních prvků svislých stěn srubu, uprostřed nepravidelně a zcela nahoře pečlivěji vyzděný kout. Vlevo vyčnívající část jednoho z trámů (snímek V. Razím, 2003).

Obr. 19: Žebrák, hrad, dolní palác. Detail konce trámu, který vyčnívá z jižního průčelí (snímek V. Razím, 2000).

Obr. 20: Žebrák, hrad, dolní palác. Pohled na vnitřní dělicí zeď od jihu. Nahoře příkládací otvor kamen v 1. patře (snímek V. Razím, 2003).

Obr. 21: Žebrák, hrad, dolní palác. Příkládací otvor kamen ve vnitřní dělicí zdi, pohled od severu (snímek V. Razím, 2003).

Dendrochronologický průzkum však překvapivě prokázal, že trám v horní partii dochované části jižní zdi budovy byl smýcen teprve na přelomu let 1424 a 1425, tedy v intenzivní fázi husitských válek, několik let po smrti uvedeného panovníka.¹⁵⁾ Průzkum paláce, zejména průkazné stopy postupného růstu jeho vzájemně provázaných zděných a dřevěných konstrukcí, přitom vylučuje, že by trámy či partie zdiva, v nichž jsou tyto trámy uloženy, byly druhotným doplňkem. Jde tedy o „datum post quem“ pro založení a stavbu celé budovy. Podle vícekrát ověřených zvyklostí v nakládání se stavebním dřevem lze pak reálně předpokládat, že byl palác vystavěn nejspíše jen několik let po skácení stromů,

15) Analýza ostatních trámů nebyla z technických důvodů možná. Srov. T. Kyjncí, *Datování dřeva z hradu Žebrák, Průzkumy památek 10*, č. 2, 2003, s. 86.

tedy někdy v průběhu 2. poloviny 20. let 15. století.

Toto zjištění je důležité zejména z metodického hlediska, konkrétně z hlediska vžitého stereotypu představ o vlivu probíhajícího dlouhodobého válečného období na architektonickou tvorbu a její charakter. Na první pohled se vznik honosného paláce během husitských válek zdá být zcela nepravděpodobný a nevysvětlitelný. Palác navíc stojí v místech z obranných hledisek nejméně výhodných, ve výrazně snížené poloze a vně hradebního obvodu. Přijmeme-li však výsledky dendrochronologického průzkumu, jsme nuceni se s tímto zdánlivým rozparem vyrovnat. Rozbor historických zpráv o hradech Žebráku a Točniku, jejich tehdejších držitelích, stejně jako o politické situaci a událostech v regionu Podbrdská ve 20. letech 15. století pak vede k závěru, že vznik zkoumané stavby v uvedeném místě a dané době není zdaleka tak absurdní, jak by se na první pohled mohlo zdát.

Brzy po smrti Václava IV. roku 1419 zastavil Zikmund Lucemburský zeměpanské hrady Žebrák a Točník německému kondotiéru Erkingerovi ze Seinsheimu jako splátku půjčky na vojenské výdaje. Již roku 1421 však zástava hradů přechází smlouvou na bratry Bedřicha a Hanuše Libštejnských z Kolovrat, kteří pak hrady drželi celých 40 let, než byly roku 1461 vyplaceny Jiřím z Poděbrad.¹⁶⁾ Během celého tohoto období patřili Libštejnští z Kolovrat k nej-

16) Srov. zejména J. Muk – O. Novosadová, o. c. v pozn. 4.

17) F. Grunt, *Počátky a vzestup pánů z Kolovrat v západních Čechách, Minulosti Západočeského kraje 37*, 2002, s. 7–23, a tam uvedená literatura; *tjž*, *Bratři Kolovratové v husitské revoluci, Cesta rodové politiky mezi katolíky a kališníky, Dějiny a současnost 25*, č. 5, 2003, s. 29 až 32; P. Čornej, *Velké dějiny zemí Koruny české*, V, Praha 2000, passim.

hodobě zajistila relativní bezpečí a podmínky k dalšímu růstu moci a majetku.

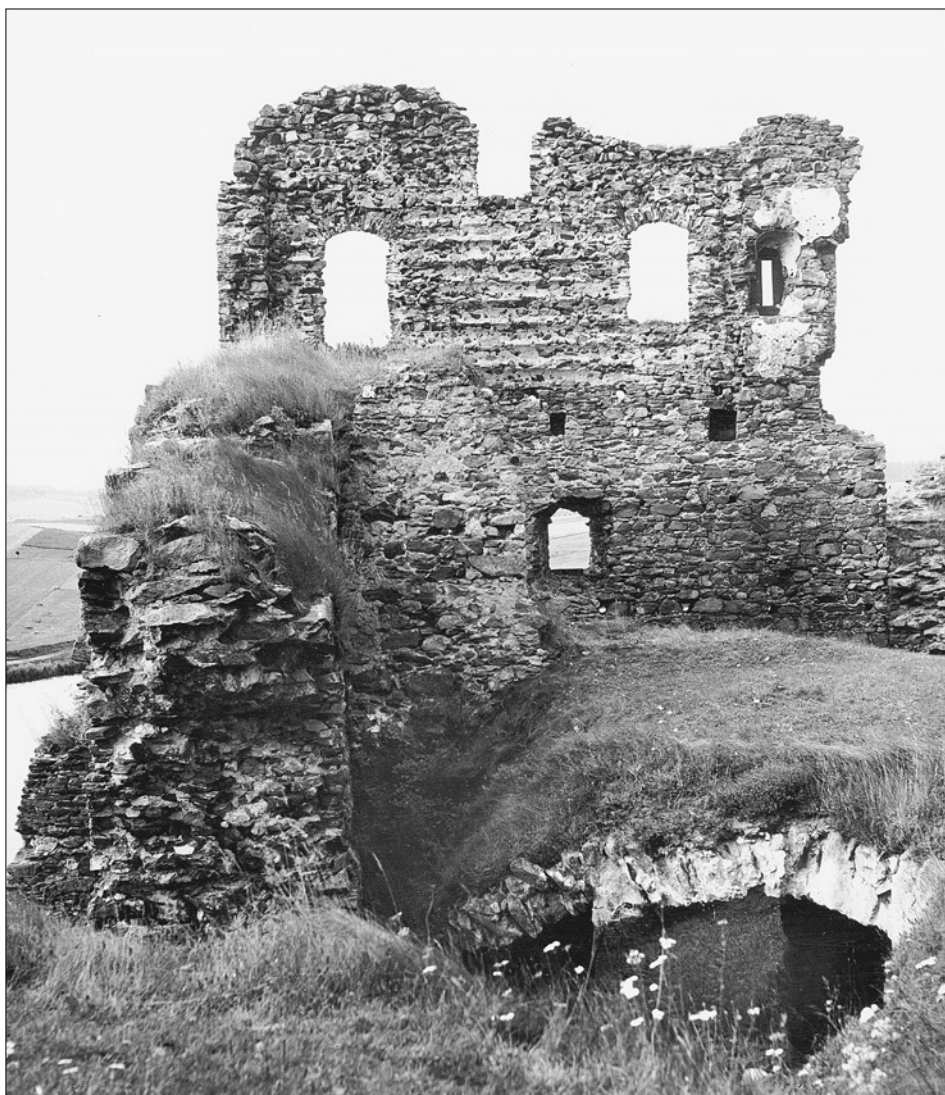
Na pozadí těchto skutečností je třeba hodnotit zdánlivě překvapivý vznik nového velkého paláce na hradě Žebráku.

Téměř po celá 20. léta 15. století byli bratři Bedřich a Hanuš Libštejnští z Kolovrat rozhodující mocenskou silou v celém Podbrdsku a rozlehlém prostoru mezi Rakovníkem a Plzní, kde se nacházely jejich velmi početné statky, tehdy spravované a chráněné z hradů Libštejna, Krašova, Dobříše, Žebráku a Točníka (před svou smrtí v červenci 1432 Bedřich získal ještě Zbiroh). Sousedící oblasti, zejména plzeňský landfrýd, v jehož vedení stál do roku 1425 Bedřich z Kolovrat, sdružovaly další Zikmundovi spojence, k nimž patřil také vlivný Aleš Holický ze Šternberka, držitel hradů Křivokláta a Týřova, nebo karlístejnský purkrabí Zdeslav Tluksa z Buřenic.¹⁸⁾

Takřka dokonalá kontrola strategicky neobyčejně cenného prostoru dálkové cesty mezi Prahou a Plzní (husity ovládaný Beroun byl enklávou v území katolíků) a vysoké společenské postavení Kolovratů jen umocňovaly význam jimi držných hradů Žebráku a Točníka. Zdá se, že podobně jako Václav IV. i noví držitelé přikládali Žebráku výjimečnou roli místa důležitých politických jednání, v jejichž organizaci se cílevědomě angažovali. V roce 1422 se Bedřich z Kolovrat s Alšem Holickým pokusili uspořádat na Žebráku jednání s delegací Zikmunda Korybutoviče, který byl Žižkou respektován jako nejvyšší správce země a přitom hledal spojence i v ostatních částech tehdejšího politického spektra v Čechách.¹⁹⁾ V září roku 1424 se Žebrák stal po devět dní rezidencí katolických pánů v průběhu jednání v blízkých Zdicích (husitští zástupci se usídlili v Berouně), významného aktu sblížení nepřátelských

Obr. 22: Žebrák, hrad, dolní palác. Pohled z vnitřní dělicí zdi do severozápadního kouta severní (provozní) místnosti s oknem (snímek V. Razím, 2003).

Obr. 23: Borotín, hrad. Interiér paláce s otiskem srubu v patře. Zůstává otázkou, zda také tato místnost mohla být zastropena způsobem, který předpokládáme na Žebráku (snímek asi z počátku 20. století, archiv Národního památkového ústavu v Praze).

18) Srov. např. P. Čornej, o. c. v pozn. 17, s. 370.

19) F. Šmahel, o. c. v pozn. 12, III, s. 135.

Obr. 24: Rutenstein, hrad (Horní Rakousko). Pohled na stěnu v patře románsko-gotické obytné věže s vodorovnými otisky fošen a třemi okénky. Vlevo u hrany nůky vstupu otisk dřevěné příčky, nad ním šikmý otisk klenby (snímek V. Razím, 1998).

Obr. 25: Rutenstein, hrad (Horní Rakousko). Detail fasády románsko-gotické obytné věže se sestavou okének dřevem vyložené místnosti (snímek V. Razím, 2003).

Obr. 26: Rutenstein, hrad (Horní Rakousko). Pohled na protější stěnu (srov. obr. 24) v patře románsko-gotické obytné věže s otisky fošen a klenby, nad ním komínový otvor (snímek V. Razím, 2003).

stran.²⁰⁾ O Vánocích roku 1427 byl Žebrák místem neúspěšného „hádání“ katolických a kališnických zástupců, jehož uspořádání i v době po vítězství husitů u Tachova prozrazuje ochotu vůdců radikálních bratrstev hledat kompromis s protivníkem.²¹⁾ Všechna tato diplomatická jednání na Žebráku názorně ukazují postavení pánů z Kolovrat jako spojnice mezi nepřátelenými stranami, jejich schopnost a ochotu být prostředníkem, a tak chránit své rozsáhlé statky před důsledky permanentní války. Je jen příznačné, že se Bedřich z Kolovrat s Alšem Holickým ze Šternberka stali členy smíšené kališnicko-katolické prozatímní vlády po tzv. svatohavelském sněmu v říjnu 1423.²²⁾

20) Ibid., s. 156.

21) Ibid., s. 199.

22) Ibid., s. 135; P. Čornej, o. c. v pozn. 17, s. 331.

Společenské postavení, důležitá zprostředkující role mezi soupeřícími stranami a reálný vojenský potenciál byly zřejmě příčinou toho, že se Kolovratové nemuseli příliš obávat vojenského napadení Žebráku a Točnicka. Až překvapivě poklidnému životu šlechty mezi brdskými vrchy a Berounkou v některých obdobích sledovaných 20. let 15. století nasvědčují nejen známé zprávy o vcelku blahobytném životě posádky Karlštejna, stojící v překvapivém rozporu se skutečností dlouhodobé blokády hradu v roce 1422.²³⁾ Zvláštní újmy neutrpěl běžný společenský život šlechtických špiček, včetně honitby v královských lesích, kterých teď mohli dočasně vlastníci bez omezení užívat; například v prosinci 1423 se bezstarostná lovecká družina pana Hanuše z Kolovrat dostala při pronásledování jelena až ke Karlštejnu.²⁴⁾

Značná vojenská síla katolického uskupení mezi Prahou a Plzní dokázala v případě potřeby také přimět protivníka k dlouhodobým příměrím, jak se stalo na podzim 1425,²⁵⁾ a s postupujícím časem se nebezpečí vzájemné konfrontace v této oblasti spíše zmenšovalo. I po vítězství nad čtvrtou křížovou výpravou u Tachova roku 1427 se Prokop Holý musel v podstatě smířit s existencí silného katolického bloku v rozsáhlém prostoru povodí Mže a Berounky, ačkoli dosáhl v celostátním měřítku vojenské převahy a měl dostatek sil pořádat v dalších letech tzv. spanilé jízdy do sousedních zemí.²⁶⁾ Na počátku září 1427 se Hanuš z Kolovrat zúčastnil za katolickou stranu uzavírání příměří mezi husity a plzeňským landfrýdem. Je příznačné, že svědkem za husitskou stranu byl Hanušův bratranec Beneš Ročovský z Kolovrat.²⁷⁾

S přihlédnutím k těmto skutečnostem je pak třeba uvážlivě hodnotit jediné vojenské ohrožení Žebráku zaznamenané písemnými prameny roku 1425. Podle Bartoška z Drahonice husité 2. května 1425 „přišli k hradům Žebráku a Točnicku v počtu devíti set jezdců a sedmi tisíc pěších a po marném třídenním dobývání hradů vypálili města Žebrák a Hořovice“.²⁸⁾ Pokus o dobytí obou hradů vojskem táborско-sirotčí unie, bojující proti všem nepřítelům radikálního husitského směru, mohla být spíše demonstrativní akcí momentálního rozhodnutí než součástí dlouhodobé snahy opanovat kolovratské pevnosti. Zdá se, že šlo o přímou reakci na dobytí hradu Nižbora a zajmutí jeho husitské posádky Hanušem z Kolovrat a Alšem Holickým ze Šternberka na konci dubna.²⁹⁾ To mohlo být také chápáno jako bez-

Obr. 27: Ruttenstein, hrad (Horní Rakousko). Detail komínového otvoru v obytné věži – srov. obr. 26 (snímek V. Razím, 2003).

Obr. 28: Ruttenstein, hrad (Horní Rakousko). Detail komínového otvoru na fasádě obytné věže – srov. obr. 27 (snímek V. Razím, 2003).

prostřední příprava k útoku na Beroun, pro husity životně důležitou základnu v regionu.

Teprve příprava na pátou kruciátu po neúspěšném jednání mezi králem Zikmundem a husity o jejich možné účasti na basilejském koncilu v Bratislavě zjara 1429 byla předzvěstí změny poměrů, na něž museli Kolovratové kvůli svým zájmům reagovat. Aktivizace husitských vojsk v západních Čechách přinesla reálné ohrožení kolovratských statků. Ofenzíva v létě 1430 byla také skutečně namířena proti nim; zahájena byla dobytím Hořovic a následovalo mohutné obležení hradu Libštejna, jistě provázené pleněním okolních vesnic, stejně jako po neúspěchu husitů před Žebrá-

23) Např. F. Šmahel, o. c. v pozn. 12, IV, s. 17.

24) Ibid.

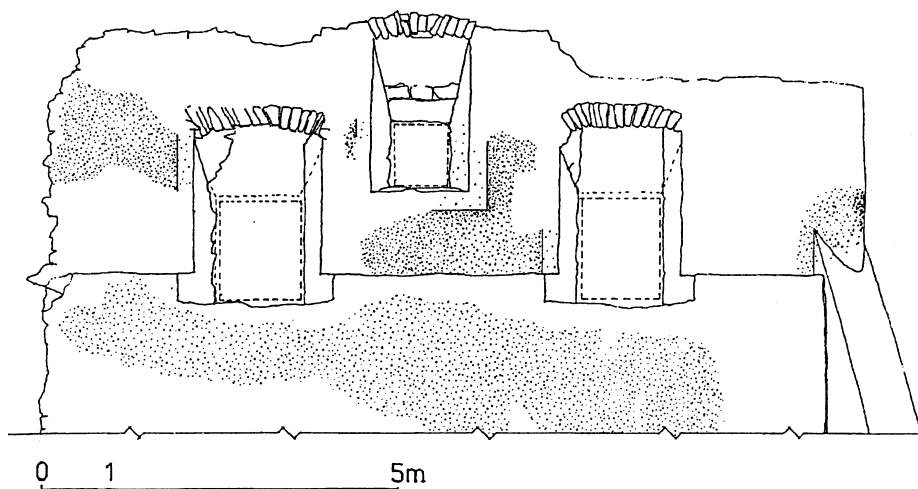
25) F. Šmahel, o. c. v pozn. 12, III, s. 170.

26) Ibid., s. 199.

27) F. Grunt, Bratři..., o. c. v pozn. 17, s. 31.

28) I. Hlaváček, ed., Ze zpráv a kronik doby husitské, Praha 1981, s. 234.

29) F. Šmahel, Husitské Čechy, struktury, procesy, ideje, Praha 2001, s. 190; *týž*, o. c. v pozn. 12, III, s. 165.

Obr. 29: Šelmberk, hrad. Sestava tří okének na fasádě paláce dolního hradu. Kresba J. Pešta (in: J. Pešta, Šelmberk – povrchový průřez dolního hradu, *Castellologica Bohemica* 5, 1996, s. 53).

kem a Točníkem v roce 1425. Po sedmi týdnech bratři kolovratští uzavřeli s husity příměří za příslib, že se přidají na jejich stranu.³⁰⁾ Tento pragmatický krok Kolovratům zajistil držbu a relativní prosperitu všech dosavadních statků v rozbouřeném regionu až do bitvy u Lipan. Pokud Hanuš stál po smrti svého bratra na straně kalicha ještě jako

30) F. Grunt, o. c. v pozn. 17.

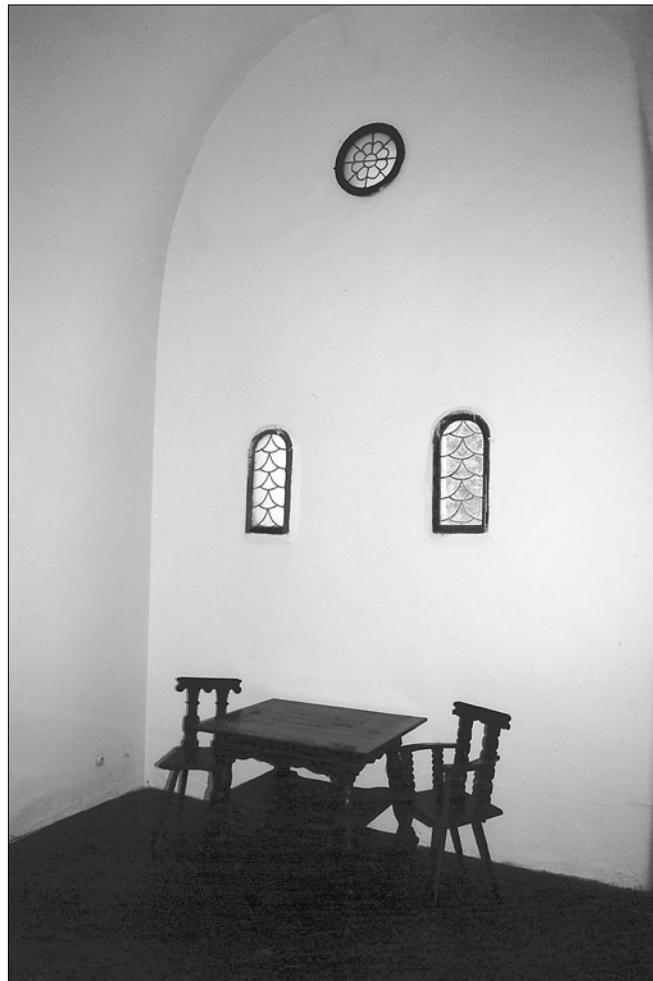

Obr. 30: Žvíkov, hrad. Sestava tří okének nad branou raně gotického palácového jádra (snímek V. Razím, 2002).

účastník svatomartinského sněmu v listopadu 1433, věděl již ve stejnou dobu jako zkušený a dobře informovaný „vojenský podnikatel“, že brzy nastane změna poměrů v režii umírněných kališníků, katolíků a těch, kteří stanou v pravou chvíli opět na straně Zikmunda. Další osudy pánů z Kolovrat jsou již mimo rámec hlavního tématu tohoto příspěvku.

Z uvedeného historického přehledu je tedy zřejmé, že stavební aktivity na Žebráku v průběhu husitských válek nemusejí překvapovat. Kolovratové se mohli cítit vcelku bezpečně a měli dostatek prostředků a pracov-

ních sil i k rozsáhlé stavební činnosti. Strategický význam a mimořádné fortifikační kvality Žebráka a Točníku byly dostatečným důvodem usilovat všemi způsoby o co nejdélejší držbu hradů, a Kolovratům se to také dařilo celé čtyři desetiletí let. Jejich úspěšné politické taktizování a dostatečná mocenská základna jim dávaly velkou naději, že hrady po-
drží co nejdéle, a tak se vyplatí do nich investovat. Vojenská hodnota obou hradů nespočívala pouze ve volbě te-

Obr. 31: Žvíkov, hrad. Sestava tří okének nad branou raně gotického palácového jádra (srov. obr. 30) v pohledu z interiéru (snímek V. Razím, 2002).

rénu a ve stavbách samotných, ale v nemenší míře právě v jejich vzájemném těsném sousedství. Obsadit Žebrák bez současného opanování Točnicka by nemělo velký smysl a vyležet a dobýt oba hrady představovalo v dané době těžko splnitelný úkol. O tom se ostatně husité mohli přesvědčit v roce 1425.

SJEZDOVÝ PALÁČ?

Všechny uvedené skutečnosti však ještě nepřinášejí odpověď na zákonitou otázku, kdy přesně, proč vůbec a proč právě na svém místě byl dolní palác na Žebráku vystavěn.

Nelze předpokládat, že by palác vznikl před uvedenou válečnou zkušeností, neboť od smýcení dřeva k jeho použití by uběhla příliš krátká doba, navíc v zimních a jarních měsících. Pak se však zdá na první pohled podivné, že si stavebník reprezentativního paláce na Žebráku nevzal z květnové zkušenosti žádné poučení, když za staveniště zvolil tak málo chráněnou, střelbě zcela vystavenou polohu. Na tento problém lze však nahlížet také opačně: Pokud již existoval důvod nový palác v těchto místech vystavět, nedošlo tím k zásadnímu oslabení obranyschopnosti hradu, zvláště pokud nedochované horní partie stavby byly nějakým způsobem upraveny k obraně. Případné dobytí paláce nemohlo hrad podstatným způsobem ohrozit, nepřítel by byl naopak takřka bezbranný před palbou z vyvýšeného hradního jádra. Nelze ostatně vyloučit, že východní obvodová zeď paláce, natočená směrem k hlavní části hradní dispozice, byla konstruována takovým způsobem, aby účinnou samostatnou obranu paláce neumožňovala.

Nemáme zpráv o tom, že by byl Žebrák tak intenzivně využíván svými zástavními držiteli, aby zde potřebovali vybudovat další obytnou jednotku, navíc když ve spojení s Točnickem měli prostoru dostatek. Oba Kolovratové podle dochovaných písemností „seděli“ na svých rodových hradech Libštejně a Krašově. K rozvíjení obytné složky, jakkoli zjevně nepotřebnému, byl ostatně z prostorových i obranných důvodů nepochybně vhodnější Točník než Žebrák.

Domníváme se, že odpověď na výše nastolené otázky může poskytovat stavební podoba dolního paláce a konkrétní historická událost, kterou jsme již zmínili.

Pokud můžeme oprávněně soudit, že měl palác pouze jednoduchý obdélný půdorys rozdělený na dvě nestatečně velké části, nutně zaujme naši pozornost značná velikost dřevem zateplené světnice (cca 10 × 10 m), připomínající spíše sál než intimní prostor k soukromému pobývání, jak u takto vybavených místností vidíme na jiných hradech. Vedle velikosti je zde také náročný způsob zastropení a rozmístění poměrně velkých oken, jejichž pomocí se v interiéru jistě rozléval dostatek denního světla. K tomu přispívalo široké rozevření oken a umístění jednoho z nich ve vyvýšené poloze. Sousední prostora měla nepochybně pro-

Obr. 32: Kašperk, hrad. Průčelí paláce s nikou obsahující pět okének dřevem vyložené místnosti – srov. obr. 33 (snímek V. Razím, 2003).

Obr. 33: Kašperk, hrad. Otisk čelní stěny nízké dřevem vyložené plochostropé místnosti paláce s pěti okénky (snímek V. Razím, 2003).

vozní účel, topilo se odsud v kachlových kamnech světnice, nejspíše zde byla kuchyně. O existenci jiných obytných místností nevíme.

Navenek i vnitřním uspořádáním reprezentativní stavbu, zřejmě neurčenou k běžnému bydlení, ale ke zvláštnímu účelu, bychom mohli hypoteticky spojit se sjezdem poměrně velkého počtu významných osobností politického, společenského a náboženského života země, které zde páni z Kolovrat hostili o Vánocích 1427. Od září, kdy nejspí-

Obr. 34: Radyně, hrad. Otisk čelní stěny dřevem vyložené místnosti v 1. patře paláce se třemi okénky. Po stranách a mezi okénky otisky srubu, pod okénky plochá stěna (snímek V. Razím, 2003).

Obr. 35: Radyně, hrad. Průčelí paláce s trojicí okének dřevem vyložené místnosti v 1. patře (snímek V. Razím, 2003).

še došlo k úmluvě o „hádání“ na Žebráku,³¹⁾ do uskutečněního vánočního zasedání by bylo jistě reálné při možnostech bratrů budovu postavit a poskytnout zde komfort jednajícím během mrazivých a tmavých zimních dní, získat tak přízeň a uznání účastníků a zároveň se připravit k opakování podobných akcí. Užití stavebního dříví přibližně po třech letech od skácení by odpovídalo běžným postupům, respektive našim dosavadním poznatkům o nich.

Že takováto eventualita není nereálná, vyplývá také z poměrně dobré možnosti posoudit vybavení Žebráka a Točnicku právě z hlediska schopnosti uspořádat zimní společenskou akci, při které větší množství lidí po několika dnech sedí v přiměřeně velké jednací místnosti. Na Žebráku ani na Točnicku zřejmě nebyla k dispozici jiná takováto prostora, která by byla nejen velká, ale také dostatečně dobře vytápěná. Tyto vlastnosti nevykazovaly sice rozlehlé, ale krby nerovnoměrně vyhřívané sály na chladném, větrném a v zimě možná také kvůli sněhu obtížně přístupném Točnicku.³²⁾ Umístění jednací budovy znesvářených účastníků v konkrétním místě na Žebráku by mohlo mít navíc výhodu ve své izolovanosti, při níž nebylo nutno ozbrojený doprovod účastníků vpouštět do areálu hradu a obávat se případné zrady. Budova byla dostatečně oddělená, přitom však zůstávala částí hradního areálu, později využitelnou i k jiným účelům.³³⁾ Zde je třeba připomenout pestrout strukturu zdiva paláce, která nasvědčuje využití stavebního materiálu z nějaké zaniklé stavby. Nelze tedy vyloučit, že na místě novostavby nebo spíše v její blízkosti stál objekt, který byl zbořen. Ten mohl být součástí václavské přestavby hradu, ať již dokončené či nikoliv.³⁴⁾ Tak by bylo možno vysvětlit užití nárožních bosovaných kvádrů, zároveň však nemůžeme vyloučit, že kvalifikovaní kameníci královské huty mohli v jistém rozsahu působit i po roce 1419, nebo alespoň po sobě zanechali prefabrikované architektonické prvky.

31) Úmluva o sjezdu na Žebráku je publikována v: F. Palacký ed., Archiv český, III, č. 39, s. 264–267.

32) Zůstane otázkou, zda Kolovratové mohli v září předvídat, že bude „... v Čechách ... velmi krutá zima“ (Kol. ed., Ze Starých letopisů českých. Praha 1980, s. 103). Letopisec mohl mít také na mysli počáteční měsíce roku 1427, které mohly být zdrojem obav ze zimy příští.

33) Podle úmluvy (cit. v pozn. 31) se měli katoličtí šlechtici a zástupci města Plzně na Boží hod vánoční sjet na Žebráku, zatímco husitská šlechta a města do Berouna. Teprve poté se měli vybraní reprezentanti obou jednajících stran, se svými mistry, kněžími a „některými staršími“, sejít na hradě Žebráku, přičemž husitské straně bylo slíbeno, že za jejich delegáty pošlou katolíci do Berouna rukojmí ze svých řad, vždy dvě osoby za jednu, konkrétní lidi, které si husité vyberou, pokud ovšem nepůjde o ty, jež měli za katolickou stranu jednat. Z této domluvy je jasné vidět obozřetnost a vzájemná nedůvěra, k jejímuž zmírnění mohla přispět také podoba a poloha jednacího prostoru.

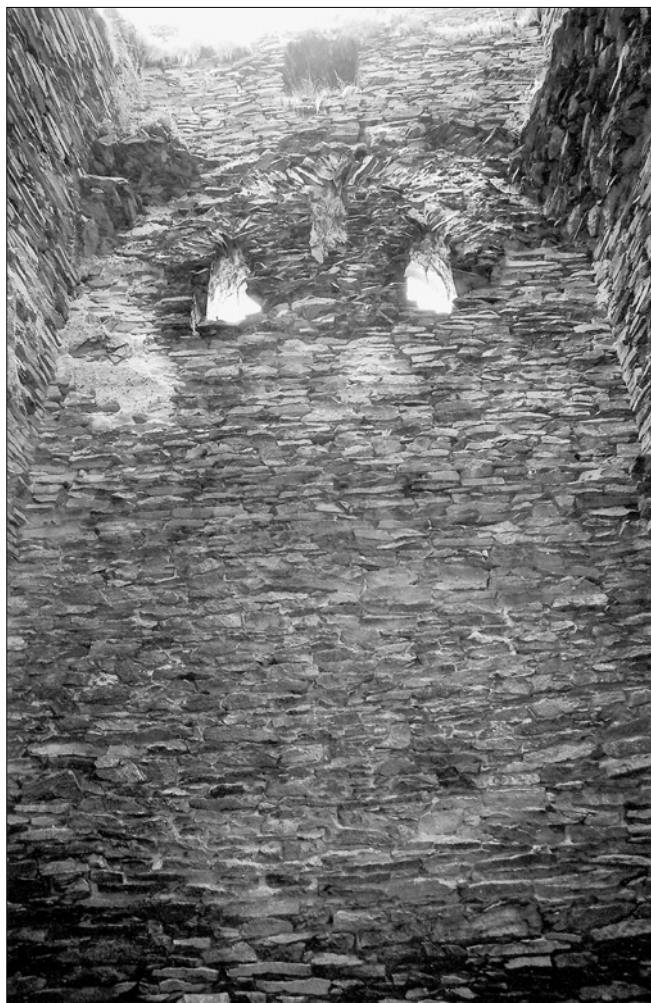
34) Velmi podobnou strukturu zdiva má ale také horní palác, všeobecně připisovaný době Václava IV.

EXKURS: NĚKOLIK POZNÁMEK K PROBLEMATICE DŘEVEM ZATEPLENÝCH PROSTOR ČESKÝCH HRADŮ

Je zřejmé, že relativně velké horní okno na ose reprezentativní fasády paláce na Žebráku nesloužilo k odvodu plynů vzniklých spalováním topiva, ale tvořilo pevnou součást pohledově efektního systému osvětlovacích otvorů. Vytápění sрубové světnice na Žebráku ostatně zjevně obstarávala kachlová kamna. Vysoký standard vytápění právě na hradě dokládá rovněž nález topení typu hypocaustum v horním paláci.³⁵⁾

Vrátíme-li se k otázkám smyslu charakteristické formace oken v hradních místnostech zateplených dřevem, jak byly nastíněny v úvodu, pokládáme za užitečné upozornit na několik skutečností, které jsou příspěvkem k postupnému formulování hledané odpovědi.

Jednou z nejstarších položek studijního materiálu v naší oblasti je nepochybně hrad Ruttenstein v Horním Rakousku, u městečka Pierbach nad řekou Grosse Naarn. Součástí jádra hradu, který je prvně zmíněn roku 1209, je románsko-gotická obytná věž,³⁶⁾ z jejíhož plochostropého 1. patra byla od počátku vydělena menší čtvercová prostora o straně dlouhé kolem 4 m. Místnost byla zateplena fošnami, jejichž otisky jsou až 45 cm široké. Zbylou část podlaží oddělovala jen tenká příčka, součást konstrukce výdřevy. Dobře se zde dochoval také otisk tupouhle hrotité klenby s patkou 290 cm nad podlahou (obr. 24, 26). V jižní stěně místnosti vidíme charakteristickou trojici okének s ven rozevřenými špaletami, z nichž dolní mají navenek půlkruhové tesané záklenky a horní je kruhové. Na průčelí paláce tato sevršená sestava otvorů tvoří pohledově efektní, dominantní prvek, zřetelně ovlivňující architektonický výraz celku (obr. 24, 25). V protější, severní stěně interiéru se těsně pod vrcholnicí klenby (výška 340 nad podlahou) nachází obdélný ležatý otvor (šířka 55 cm), který v neměnných rozměrech mírně stoupá a pak ústí ve fasádě, kde je svislým kamenem rozdělen na dvě stejné velké části (obr. 26 – 28). Umístění a vlastnosti tohoto původního otvoru nenechávají na pochybách, že sloužil k odvodu kouře z otopného zařízení neznámé podoby. Protože pod otvorem v místnosti probíhají bez přerušení otisky fošen, nepřiléhalo topné zařízení přímo ke zdi, mohlo však stát takřka v kontaktu s obložením, tedy přímo pod otvorem. Otvor nevykazuje žádné stopy návaznosti dýmníku vedoucího od topeniště, ty však mohly být setřeny. Otopné zařízení mohlo, ale nemuselo být opatřeno usměrňovačem kouře při-

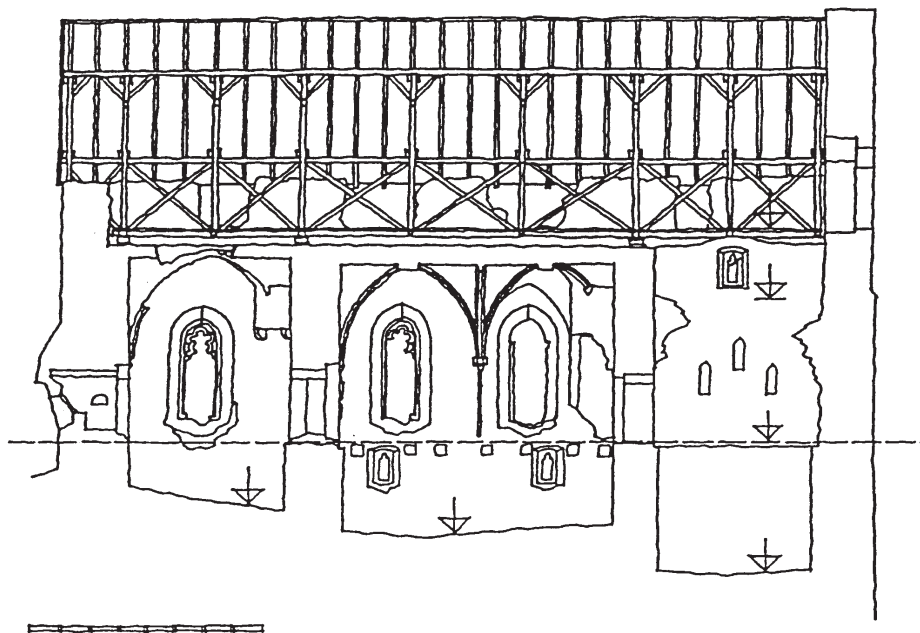
Obr. 36: Bezděz, hrad. Čelní stěna původně dřevem vyložené místnosti v 1. patře tzv. Manského paláce (jižního) s trojicí okének. Ve 2. patře nízká prostora s nikou okénka (snímek M. Míčka, 2003).

Obr. 37: Bezděz, hrad. Průčelí tzv. Manského paláce (jižního) s nikou obsahující tři okénka dřevem vyložené místnosti (srov. obr. 36), nad nikou okénka 2. patra (snímek V. Razím, 2003).

35) Srov. T. Durdík, o. c. v pozn. 1.

36) Srov. H. E. Baumert-G. Grüll, *Burgen und Schlösser in Oberösterreich*, Wien 1983, Bd. I, s. 126–129.

Obr. 38: Bezděz, hrad. Podélný řez tzv. Manským palácem (jižním). Vpravo původně dřevem vyložená místnost se třemi okénky a nízká prostora ve 2. patře (kresba M. Hanzl, in: V. Gírsa, *K problematice zastřešení torzální architektury – příklad hradu Bezděz, Zříceniny historických staveb a jejich památková ochrana, Příloha časopisu Zprávy památkové péče* 58, 1998, s. 75).

Obr. 39: Bezděz, hrad. Výsek nádvorní fasády tzv. Královského paláce. Nad kapsami trámů zaniklé kryté pavlače 1. patra vpravo vstupní portál sálu a uprostřed otvor topeniště v dřevem vyložené místnosti (snímek M. Míčka, 2003).

Obr. 40: Bezděz, hrad. Detailní pohled na otvor topeniště dřevem vyložené místnosti (srov. obr. 39). Způsob úprav ostění (vlevo a nahoře) umožňuje uvažovat o jeho raně gotickém původu a příslušnosti k topeništi již z tohoto období (snímek M. Míčka, 2003).

mo s otvorem spojeným. Součástí dřevěného obložení místnosti mohla být dvířka, jimiž byl otvor v případě potřeby uzavírán. Horní z protilehlé trojice okének bylo umístěno poněkud níže pod klenební vrcholnicí, blízko úrovně dolních otvorů, ale ve výšce více než 200 cm nad podlahou (obr. 24–28).

Příklad Rutensteinu připomíná, že v úvahách o možnosti funkce uvažovaného typu místností na hradech jako dymné jizby je podstatná konkrétní výška prostor, respektive výšková úroveň horního z okének. Pokud by na Rutensteinu nebyl speciální kouřový otvor, mohlo by horní z okének teoreticky sezónně sloužit k odvodu kouře, ale na nejvyšším usměrněného dýmníkem od otopného zařízení. Jinak není důvod, aby okénko nebylo až pod samotnou vrcholnicí klen-

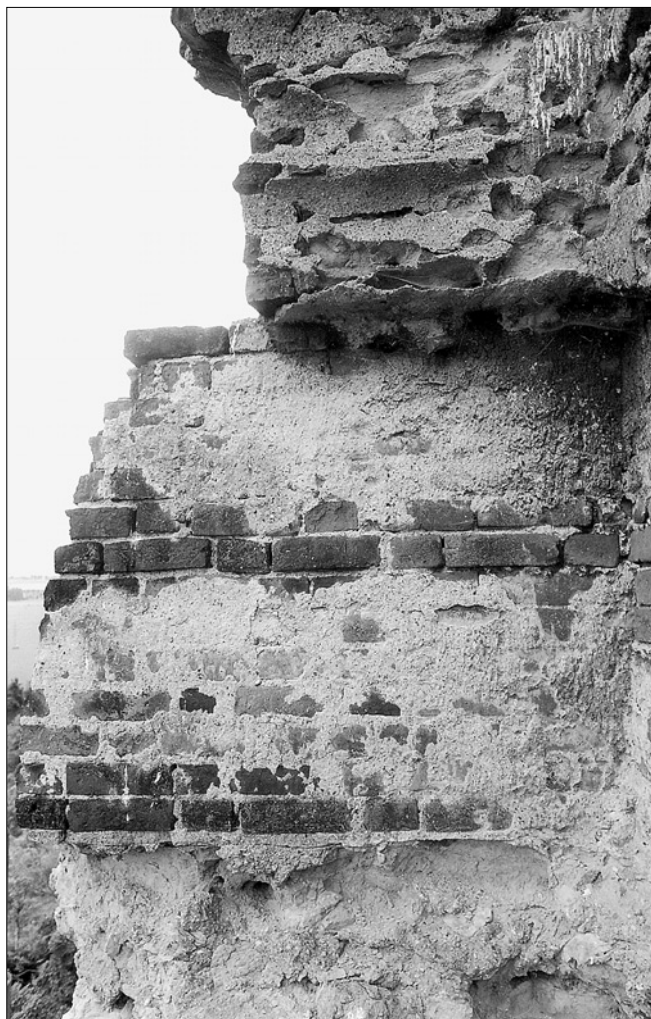
by, jako otvor protější.³⁷⁾ Při úvahách o funkci dymné jizby je nepochybně důležité sledovat výškovou úroveň horního okénka (okének) ve vztahu k vrcholnici klenby (úrovni stropu) a k okénkům dolní řady. Smysl by měla buď poloha v nejsvrchnější úrovni prostoru, aby byl zajištěn co nejdokonalejší rychlý odtah, nebo naopak o tolik níže, aby se nad ním vytvořil dostatečně objemný prostor „kouřové zóny“.

Okénka uvažovaných prostor však většinou tvořila velmi sevřenou skupinu, s minimálním vyvýšením horního z nich (např. Radyně, Šelmberk – obr. 29,35, tzv. refektář na Okoři),³⁸⁾ a prostor nad horním okénkem byl nízký a málo objemný. Dobrým příkladem byla prkny či fošnami vyložená plochostropá místnost na hradě Kašperku, jejíž celková výška jen o málo přesahuje 2 m, a podobně tomu bylo u obou roubených prostor na hradě Radyni (obr. 33, 34). Odstup od vrcholnice valených kleneb tří roubených jizeb mají rovněž horní z trojice okének na hradě Bezdězu (obr. 36), i když místnosti jsou podstatně vyšší. Proti primárnímu určení k odvodu kouře svědčí také vícekrát se vyskytující umístění okének v hlubokých půlkruhových výklencích na průčelí (např. Bezděz, Kašperk, Karlštejn), jež by rozptýlily kouře zřejmě znesnadňovaly, stejně jako skutečnost, že přímo nad okénky bývala umístěna okna obytných místností ve vyšším podlaží (Kašperk, Radyně), jejichž smyslu by stoupající dým mohl vadit (obr. 32, 35). Velmi názorným příkladem je moravský hrad Templštejn, jehož kuláci roubená místnost, nad níž bylo další podlaží s okny, osvětlovala trojice velkých oken v charakteristické formaci. Okna s ven rozevřenými špaletami dosahovala na fasádě rozměrů cca 200 × 200 cm, v interiéru cca 100 × 60 cm, rozdíl výškové úrovně parapetů středního a postranních oken však činil pouze 80 cm. Okna byla tedy bezmála v jedné řadě, jen s mírným vyvýšením středního z nich (obr. 42). Nejednotnost ve vzájemném výškovém vztahu horních a dolních okének na dochovaných exemplářích takto vybavených hradních místností nasvědčuje tomu, že nebyl sledován konkrétní funkční princip, který bychom v případě snahy o řízený odvod kouře právem očekávali.

Úvahy nad možným určením horních z okének k odvodu kouře by neměly být ovlivňovány ne zcela prokázanou představou, že tato formace otvorů je pro dřevem zateplené středověké místnosti jednoznačně typická. Je nutno připomenout, že existují takovéto místnosti, kde se okna s ven rozevřenými špaletami

37) Stojí za poznámku, že na Rutensteinu se v jiném, přibližně stejně starém obytném objektu dochoval na jedné stěně otisk dalšího srubu, v němž se vedle sebe nachází okénko s ven rozevřenými špaletami a klasické sdružené okénko s ostěním v rovině fasády.

38) Větší výškový rozdíl mezi horním a dolními okénky je relativně vzácně dochován u místnosti nad bránou do raně gotického palácového jádra hradu Zvíkova (obr. 30, 31).

Obr. 41: Dražice, hrad. Detail místnosti vyložené roubenou konstrukcí v horním podlaží paláce. Nahoře otisk srubu a část jednoho z okének, pod nimi hladká cihelná stěna (snímek M. Micka, 2002).

Obr. 42: Templštejn, hrad. Průčelí paláce s trojicí oken v dolním podlaží, patřící roubené místnosti. Střední okno je pouze mírně vyvýšené (snímek V. Razím, 2003).

Obr. 43: Příkladů užítí trojúhelního seskupení oken v dřevem zateplené místnosti (A – Perchtoldsdorf u Vídně, hrad) a na stavbách, kde horní okno mělo jednoznačně pouze osvětlovací účel, (B – Schönggrabern, Dolní Rakousko, boční strana chóru románského kostela, C – Heiligenkreuz, Dolní Rakousko, románské západní průčelí klášterního kostela cisterciáků). Snímky V. Razím, 2003.

uplatňovala jen v jedné řadě, bez horního okénka (např. hrad Karlshaus, tvrz Sudkův Důl, kde tato místnost byla koncem 15. století nepřímou vytápěnou světnicí). Na hradě Buben v jedné stěně dřevem zateplené místnosti byla dvě tato okna, ve druhé stěně trojice oken tvořila obvyklou kompozici. Vzpomeňme místnosti s plochým stropem a zcela běžnými velkými okny, navíc vydržené způsobem, který po sobě nezanechává na rozdíl od kuláčů srubu stop (Karlshaus). Jde například o obvyklá velká okna na předhusitském jihočeském Helfenburku, v jejichž špaletách a na navazujících stěnách interiéru se z doby výstavby dochovaly vodorovné lišty pro uchycení zateplovací výdřevy. Upozornit lze také na dolní palác hradu Libštejna na Rokycansku, v jehož 2. patře je jediný rozlehlý prostor (cca 25 × 8 m), tedy bez zděných příček, jehož poměrně velká okna měla v rovně vnějšího líce zdíva dřevěná ostění. Podle stěží postřehnutelných stop na pečlivě lícovaných stěnách interiéru lze soudit, že uvedená prostora na Libštejně byla vyložena dřevěnou konstrukcí, která zároveň vytvářela příčky, jež se uplatňovaly i v nižším, utilitárním podlaží. Dřevem vyložených prostor bez dochovaných otisků a bez okének s ven rozevřenými špaletami mohlo být teoreticky značné procento, ale dosud unikají naší pozornosti nebo možnostem našeho poznání. Je proto stále otázkou, jak procentuálně rozšířené bylo mezi vydrženými místnostmi právě ono řešení s ven rozevřenými, někdy trojúhelně seskupenými okénky, zda šlo o typický, převažující projev, nebo jen o jedno z řešení, početně méně významné. Nepokládáme za příliš pravděpodobné, že by se v době existence dřevem zateplených místností s klasickými velkými okny paralelně prováděly sestavy ven rozevřených okének s primárním určením pro odvod kouře z otopného zařízení.³⁹⁾ Počítat je samozřejmě třeba s existencí reziduálních řešení.

39) Jinou otázkou je odvod kouře z prostředků umělého osvětlení. Zde patrně nelze o účelnosti okénka v blízkosti vrcholnice klenby pochybovat. M. Rykl (o. c. v pozn. 3, s. 103) uvádí příklad tvrže Litovice, kde se v jižní stěně roubené místnosti vyskytuje trojice okének, z nichž horní nebylo až pod stropem, zatímco v západní stěně je jediné okénko s ven rozevřenými špaletami těsně pod stropem. Místnost přitom byla podle autora vytápěna kamny. Západnímu okénku přikládá M. Rykl smysl patrně sezónního osvětlení, hornímu okénku z jižní trojice (s odvoláním na tradici vycházející z dymného provozu), které je na rozdíl

Velmi fragmentární jsou dosud doklady o způsobu vytápění vydržených místností s ven se rozevírajícími okénky sledované formace. Dýmník otopných zařízení mohl procházet stropem či klenbou do vyššího podlaží, případně do půdního prostoru, a proto po sobě nezanechal stop. Tak tomu snad bylo u klenutých roubených místností v tzv. Manských palácích raně gotického hradu Bezdězu, jejichž klenby zanikly a v obvodových stěnách nenacházíme žádné stopy odvodu kouře. Nad touto místností v jižním z paláců se dochovalo kolem 2 m vysoké podlaží, které vyrovnává výškový rozdíl mezi roubenou místností a vyšším sousedním sálem, klenutým žebrovými klenbami. Vstoupit sem bylo možno jen shora z podkroví, sporé světlo do podlaží přiváděla z jihu a severu na pohled běžná úzká okénka s lomeným ostěním (obr. 38). Prostora je dnes nepřístupná bližšímu průzkumu, teoreticky však podle našeho názoru nelze vyloučit, že právě těmito okénky mohl v případě potřeby unikat kouř (obr. 36 – 38). Zůstává prozatím otázkou, zda tímto navrženým způsobem nemohlo fungovat také vytápění u dalších tří roubených místností na Bezdězu. Rozdílné řešení však eventuálně nabízí ta z nich, která je umístěna v 1. patře východní poloviny tzv. Královského paláce. Jednotlivé místnosti patra zde byly přístupny portálky z průběžné pavlače, odkud by bylo možno také obsluhovat topné médium v místnosti a sopouchem v nádvorní zdi odvádět kouř. Sopouch zde skutečně je, jeho vznik však bývá spojován až s barokními úpravami monseratských mnichů, kteří zde sídlili. Možnost dnešního detailního posouzení z řešení při opravách v paláci však ukazuje, že existenci staršího sopouchu ve zdi i přes pozdější radikální změny nelze vyloučit, a stejně tak je možné, že se na průčelí dochovalo in situ kamenné ostění obslužného otvoru, později pouze dílem přetesané (otvor tak byl zvětšen) a dílem odstraněné (obr. 39, 40).⁴⁰⁾

od západního silně očázené, úkol osvětlovat a větrat. Tato interpretace (místnost vytápěná kamny a s očázeným okénkem, jež není v nejvyšší úrovni) by zasloužila bližšího vysvětlení. Okouřené je podle stejného autora také horní z okének v místnosti vytápěné kamny na čachrovské tvrzi (ibid., s. 108).

40) Poslední návrhy jak bylo řešeno vytápění předmětných místností na Bezdězu pocházejí od J. Škabrády, který uvažuje buď o dymném provozu v samotných těchto místnostech (J. Škabráda, Dům jako sesta-

V poslední době byly prezentovány příklady dalších místností s okénky seskupenými do trojúhelníku, které byly stejně jako na Žebráku nepřímě vytápěny ze sousední obslužné prostory, s odděleným odtahem kouře, a to jak na hradech, tak v městském prostředí (Radyně, Borotín, Praha).⁴¹⁾ Prohlubuje se také představa o náročnějším vytápění pomocí teplého vzduchu, doloženém již na raně gotických hradech.⁴²⁾

Souvislost etážově seskupených okének ve vydrážených prostorech s principem dymného provozu však v prostředí hradů nebyla prokázána a prezentované příklady staveb svědčí pro jiné způsoby vytápění.⁴³⁾ Je třeba počítat s tím,

va trojdílných bytů, Průzkumy památek 5, č. 1, 1998, s. 33–42), nebo předpokládá možnost ohřevu od prostory s vytápěním v přízemí pod nimi (J. Škabradá – P. Bolina, o. c. v pozn. 3, s. 98). Poměrně dobře dochované přízemky pod oběma roubenými místnostmi západní části hradu však takovému řešení nenasvědčují.

41) Srov. práce citované v pozn. 3. Vedle kachlových kamen obvyklého tvaru je patrně třeba předpokládat i jiná tělesa. Pozoruhodné jsou hladké plochy stěn probíhající pod okénky v místnostech zateplených výdrvou na Radyni a Dražicích. Otisky nasvědčují tomu, že zde již současně se stavbou byl přiložen nějaký prvek, nad nímž teprve byla provedena dřevěná konstrukce (obr. 34, 41).

42) Srov. práce citované v pozn. 3.

43) Nově se problematikou „teplých jizeb“ zabývá M. Chorowska, Rezy-

že již od doby románské horní z oken přispívalo pouze k osvětlení, na hradech podobně, jako u monumentální sakrální architektury (srov. obr. 43). U dřevem zateplených prostor, kde byly účelné co nejmenší rozměry okenních otvorů na straně interiéru, má další okno ve vyvýšené poloze své plné opodstatnění.

dencje Średniowieczne na Śląsku, Zamki, palace, wieze mieszkalne, Wrocław 2003. Autorka, která se letmo dotýká také českých příkladů, upozorňuje na typické trojúhelné sestavy okének. Funkci horních okének spatřuje jednoznačně v osvětlení, není však jasné, zda pouze nepřebírá názor citované práce J. Muka (Sruby období gotiky a renesance v kutnohorských domech, Zprávy památkové péče 54, č. 7, 1994, s. 230–235), který odmítl „možnou hypotézu o funkci horních oken jako dymných“ (s. 234). Autorka dále konstatuje, že motiv takto seskupených okének ve Slezsku zatím není doložen, s výjimkou obytné věže v Biestrzykowie u Wrocławu, kde se taková trojice okének nachází ve vyvýšené přízemní prostře, určené zřejmě za kancelář správce, jež nebyla zateplená dřevem, ale klenutá křížovou klenbou a vytápěná krbem. Je příznačné, že trojice oken byla v jižní zdi, stejně jako u většiny takto osvětlovaných staveb. (Podle možností jsou okna otočená také k západu, jako například na Žebráku. Výjimečná je severní strana u dvou roubených místností na Bezdězu, kvůli níž snad byla tato okénka zazděna.) Obytná prostora byla teprve v dalším podlaží.

Za konzultaci některých otázek dřevem zateplených místností děkuji J. Škabradovi.

DER UNTERE PALAS DER BURG ŽEBRÁK

EINIGE ANMERKUNGEN ZUR PROBLEMATIK DER MIT HOLZ BEKLEIDETEN WOHNÄRÄUME DER BURGEN BÖHMENS

Der sogenannte untere Palas der Burg Žebrák zwischen Beroun und Rokycany zählt zu bedeutenden Wohnbauten des Mittelalters in Böhmen, bislang blieb er jedoch eher außer Acht der wissenschaftlichen Aufmerksamkeit gelassen. Eine bedeutende Gelegenheit zur gründlichen Untersuchung brachte die jüngst recht empfindlich erfolgte Konservierung der Palasruine herbei, bei der man das Mauerwerk vom Gerüst aus erforschen und dokumentieren konnte.

Den höchst interessanten Teil des Baus stellen die Reste eines mit einer gezimmerten Konstruktion bekleideten Raums im 1. Stockwerk dar. Ihr Aussagewert hinsichtlich der ungewöhnlichen Gestalt und des Bauvorgangs der Holzkonstruktion ist insofern außerordentlich, daß er einer gründlichen Präsentation bedarf. Schon seit einer längeren Zeit bilden bereits so ausgestattete Räume Gegenstand eines erhöhten Interesses der Fachöffentlichkeit im Zusammenhang mit der Problematik der Heizungsweisen der Bauten im verschiedenen Sozialmilieu. Mit einem Blockzimmer oder einer anderen Holzkonstruktion bekleidete Räume werden mittels der in zwei Reihen symmetrisch übereinander angebrachten Fensteröffnungen mit nach außen sich öffnenden Laibungen beleuchtet. Besonders bei den Landbauten wird das Vorkommen der oberen von den auf diese Weise gruppierten Fenstern mit der Funktion der sogenannten Rauchstube verbunden, aus der der Rauch aus der Feuerstelle hinauskommt. Solchen Fenstergruppen begegnet man bis zum Mittelalter auch in den Burgen, deren gewöhnliches verhältnismäßig hohes Wohnkomfort mit dem Vorkommen der Rauchstuben wenig konveniert. Es ist also zur Diskussion, warum solche Fenstergruppe in diesem Milieu zum Ausdruck kommt, ob sie wirklich als Rauchabzug diente oder ob es um eine überlebende Tradition ohne jeden Funktionssinn ging, oder ob die oberen Öffnungen nur zur Beleuchtung im Raum dienten. Diese Frage bietet sich besonders dringend bei den Bauten an, wo Spuren

oder Zeichen des einstigen Vorkommens der indirekten Raumbeheizung zu finden sind. Die Untersuchung und Auswertung des sogenannten unteren Palas der Burg Žebrák stellt auch einen Versuch dar zur Lösung dieser Frage beizutragen, denn das Spektrum der Auffassungen ist stets sehr breit.

Die königliche Burg Žebrák wurde vielleicht gegen Wende des 13. und 14. Jahrhunderts auf einer von einem Bach umflossenen Felsenzungge gegründet. Diese Felsenzungge bildet einen Teil des erheblich höheren Hügels namens Zámecký vrch (Schloßberg), auf dessen Ende benachbart mit Žebrák die Burg Točnick steht. Die mäßige relative Überhöhung der Burg Žebrák über dem umgebenden Gelände kompensierten hinsichtlich der Verteidigung steile Abhänge des Burgfelsens und die Möglichkeit Wasser im engen Bachbett zu stauen.

Der sogenannte untere Palas ist nicht ein Teil der Burgbebauung auf dem Felsenzunggenkamm, sondern er ist in den steilen Abhang der südwestlichen Partie des Felsenkammabschlusses hinausgeschoben. Der Ausbau des Gebäudes stellte offenbar einen sehr rasanten Eingriff in den überlieferten Burgplan dar denn die die Baustelle kreuzende Ringmauer wurde dabei durchgebrochen und in einem langen Abschnitt abgerissen. Der Palas nahm also die gegen den Burgkern erheblich niedriger situierte Lage ein. Den genauen Palasgrundriss kennen wir nicht, es handelte sich am ehesten um einen Rechteck. Seine erhaltene Südwestecke ist aus sehr plastisch behandelten Sandsteinbuckelquadern ausgemauert, die für einen charakteristischen Stilelement der sogenannten Hofbauhütte des Königs Wenzel IV. (regierte 1378–1419), Bauherrn der Burg Točnick, gehalten werden.

Der Hauptraum des Palas befand sich im 1. Stockwerk. Er wurde mittels vier Fenster an der Westseite beleuchtet, weitere Fenster an der Süd- und eventuell auch an der Ostseite sind jedoch nicht auszuschließen.

ßen. An der Nordseite war er mit einer inneren Trennmauer abgeschlossen. Die erwähnten westlichen Fenster befinden sich in der symmetrischen Formation – drei von ihnen unten, das eine oben; alle gehören zum selben Geschoß. Dem Typ nach geht es um die für die Räume mit Holzbekleidung charakteristischen Fenster mit den nach außen sich öffnenden Laibungen, steigenden Segmentsturzbogen und in selber Richtung abfallenden Bänken. Die gezimmerte Konstruktion des Innenraums hatte abgebrannt, sie hinterließ jedoch sehr deutliche Spuren, besonders in Gestalt der Mörtelabdrücke zwischen dem Mauerwerk und den Rundhölzern. Nach diesen Spuren lassen sich verhältnismäßig verlässlich die Gestalt und Bauvorgang der Holzkonstruktion rekonstruieren. Die Palasmauern wurden gleichzeitig, bzw. im engsten Zeitanschluß an die gezimmerte Konstruktion gebaut. Nach dem Legen der Fußbodenbalken legte man Querbretter darauf, deren Enden sich mehrmals im Mörtel über den Absprüngen des Mauerwerks abdrückten. Erst danach baute man den unteren Grundrahmen der Holzkonstruktion zusammen, dessen Balken deutlich stärker waren und tiefer in die Mauerstärke als die folgenden Schichten reichten. Der nördliche und der südliche Balken dieses Rahmens hatten die in das Mauerwerk eingebauten Enden der Fußbodenbretter deutlich überdeckt. An der Westseite erhielten sich in der Fuge zwischen dem Rahmen und den Brettern Abdrücke nach zwei Enden von Bohlen, deren Zweck unklar bleibt. Es läßt sich nicht entscheiden, ob sie quer über den ganzen Raum auf dem Fußboden verliefen, um z. B. die Innenraumausstattung zu befestigen, oder ob es sich nur um Kurzstücke im Zusammenhang mit der Detailausführung der Westwand handelte.

Besonders in der Südostecke des Raums läßt sich die Balkenbindung bis in die Höhe der Fenstersturzbogenfüße merken. Darüber befinden sich keine Abdrücke der Balkenenden mehr; erweislich waren dort keine Balken mehr. Die Wandoberfläche ist auffällig uneben und statt des Rechtwinkels ist die Ecke eher unregelmäßig abgerundet. Die so gestaltete Partie der Südwestecke greift bis in die Höhe ca. 140 cm und erst in der oberhalb ihrer situieren Mauerhöhe bis zur -krone sind die Mauerhauptsteine sorgfältiger gelegt. Die Oberfläche der Westwand zeigt über der Fensterdreizahl keine Spuren nach der gezimmerten Konstruktion, gleich ist sie aber, im Unterschied zum gewöhnlichen Mauerhaupt, verhältnismäßig uneben. Obwohl das Mauerwerk bedeutend hoch darüber reicht, findet man keine Spur nach der Decke. Hingegen erhielten sich dort Reste nach vier Balken, drei von ihnen an der West-, einen an der Südseite, die ursprünglich nicht nur das innere, sondern auch das äußere Umfassungsmauerhaupt übergriffen. Die relativ mäßig große Balkenstärke und große Abstände zwischen ihnen zeugen nicht dafür, es habe sich ursprünglich um die Deckenkonstruktion gehandelt.

Die erwähnten Details lassen sich am ehesten auf folgende Weise interpretieren: Die gezimmerten Wände des Gemaches griffen vom Fußboden nur in die Höhe der Sturzbogenfüße der Fensterdreizahl. In dieser Höhe befand sich der Fuß des Kloster- oder Spiegelgewölbes, event. schräge Ansätze der Kehlen einer ausgebuchten Spiegeldecke. Das Blockwerk wurde wohl mit einer Brettverschalung im Balkenskelett ausgewechselt. Mit Rücksicht zur gegebenen Gewölbefußhöhe muß beim oberen Fenster eine flache Stichkappe ausgeführt worden sein. Das äußere Mauerhaupt des Gebäudes müssen die Balken übergriffen haben, um an der Außenseite mit senkrechten Laschen geankert worden zu sein. Mit dem Bauvorgang lassen sich auch genannte Anomalien des inneren Mauerhaupts oberhalb der Fensterdreizahl begründen. Das flüchtig ausgeführte Mauerhaupt oberhalb der Fenster reicht, denn es war hinter der Haut des Gewölbes geborgen, und die weniger sorgfältige Südwestecke hängt offenbar damit, daß die Arbeiter hinter der Haut wenig Arbeitsraum hatten. Erst in der Höhe, wo das Gewölbe von der Wand abgebogen war, konnte man die Ecke sorgfältiger mauern.

An der Nordseite des Raums erhielt sich eine Öffnung, durch die man bestimmt den im Raum stehenden Kachelofen bedient hatte. Im Nebenraum befand sich am ehesten die Küche. Eine Frage bleibt, ob der Palas noch ein Geschoß hatte und auf welche Weise er überdacht war. Das Vorhanden der auskragenden Enden der Hilfsbalken des vorgehabten Gewölbes an den Fassaden bezeugt wahrscheinlich Notwendigkeit ihres Wetterschutzes, z. B. mittels vorgekragten Halbgeschosses.

Laut der dendrochronologischen Analyse wurden die Bäume für die beim Bau angewendeten Balken im Winter 1424/1425 geschlagen, also nach dem Tode des genannten Königs, inmitten der intensiven Phase der Hussitenkriege. Das Quellenstudium ergab eine interessante Hypothese, der Palas sei nicht zum Bewohnen, sondern zum Zwecke der Organisierung der Tagung der Vertreter der verfeindeten politischen

Parteien zu Weihnachten 1427 errichtet worden. Die Pfandbesitzer der Burgen Žebrák und Točnik waren damals die bedeutenden Vorstände des katholischen Adels Böhmens Hanuš (Hans) und Friedrich von Kolowrat. Auf diese Weise läßt sich die isolierte Lage des Palas an der ungünstigen Stelle am Rande des Burgareals (Verratsbefürchtung), sowie die ungewöhnlich großen Maßen des gezimmerten geheizten, offenbar nicht zu privaten Zwecken der Burgbesitzer bestimmten Raums.

Was die Frage der Heizung der mit Holz isolierten Räume in den Burgen betrifft, ist der untere Palas in Žebrák ein recht wertvoller Beweis der indirekten Beheizung aus dem Nebenraum mittels des Kachelofens. Der Autor mit Analyse weiterer Beispiele aus den böhmischen Ländern und ihrer nächsten Umgebung (der mit Holz bekleidete Raum im romanisch-gotischen Palas der Burg Rutenstein in Oberösterreich, der eine näher unbekannte Heizanlage enthielt, aus der der Rauch durch eine spezielle Rauchfangsöffnung abgezogen wurde) geriet zum Schluß, daß die charakteristische Dreiecksgliederung der Fenster der mit Holz bekleideten Räume am ehesten nicht mit dem Rauchstubenprinzip, sondern mit der Bemühung um die optimale Beleuchtung zusammenhängt. Aufgrund der Wärmeisolierung waren diese Fenster an der Innenseite nämlich so klein wie möglich.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Žebrák, Burg. Gesamtansicht von Südwesten. Links im Vordergrund der untere Palas, über ihm Burgkern mit dem großen runden Turm, im Hintergrund Burg Točnik. Fotografie vielleicht vom Ende des 19. Jahrhunderts, Národní památkový ústav, archiv (Archiv des Nationalen Denkmalinstituts – NPÚ-Archiv) in Prag.

Abb. 2: Žebrák, Burg. Gesamtansicht von Westen, rechts die Hauptfassade des sogen. unteren Palas. Fotografie vielleicht vom Ende des 19. Jahrhunderts, NPÚ-Archiv Prag.

Abb. 3: Žebrák, Burg. Gesamtansicht von Süden, ganz links der untere Palas, in der Mitte großer runder Turm und oberer Palas. Fotografie vielleicht vom Ende des 19. Jahrhunderts, NPÚ-Archiv in Prag.

Abb. 4: Žebrák, Burg. Situationsplan der Burg, Höhenlinien zu 1 m. A – unterer Palas, B – Burgkern mit dem runden Hauptturm und oberer Palas. Aufnahme Geodézie Prag, V. Hejda, V. Minks, 1973, korrigiert von J. Krechler.

Abb. 5: Žebrák, Burg. Grundriss der Burg im J. 1999 nach T. Durdík. Links der untere Palas (übernommen aus: op. cit. s. Anm. 1, S. 642).

Abb. 6: Žebrák, Burg. Unterer Palas, Westfassade, Gesamtansicht. Foto V. Razím, 2003.

Abb. 7: Žebrák, Burg. Aufnahme des unteren Palas. West- (links) und Süd-fassade. Zv. Dragoun, 2000-2003.

Abb. 8: Žebrák, Burg. Aufnahme des unteren Palas, Ansicht der inneren West- (links) und Südwand. Zv. Dragoun, 2000-2003.

Abb. 9: Žebrák, Burg. Aufnahme des unteren Palas. Detailansicht der westlichen Innenwand in der Fußbodenhöhe des 1. Stockwerks (oben) und Grundriss in der selben Höhe (vereinfacht). Zv. Dragoun, 2000-2003.

Abb. 10: Žebrák, Burg. Aufnahme des unteren Palas. Grundrisse vom Erdgeschoß (unten), dem 1. Stockwerk (in der Mitte), dem 2. Stockwerk. Dicht kreuzschraffiert – erhaltene Teile ursprünglicher Laibungen in Öffnungen. Zv. Dragoun, 2000-2003.

Abb. 11: Žebrák, Burg. Unterer Palas, Westfassade, Detail des nördlichen Fensters von der Fensterdreizahl im 1. Stockwerk. Das sekundär zugemauerte Fenster mit Resten der Putzumrahmung des Backsteingewändes. Foto V. Razím, 2003.

Abb. 12: Žebrák, Burg. Unterer Palas, Hauptraum im 1. Stockwerk, Ansicht der West- und Südwand. Unter den Fenstern und zwischen ihnen Abdrücke der verschwundenen gezimmerten Konstruktion, über den Fenstern grobe Mauerhaupt mit Resten des mittleren Fensters und der vier Balken. Foto V. Razím, 2003.

Abb. 13: Žebrák, Burg. Unterer Palas, Detail der südwestlichen Buckelquaderecke. Foto H. Heckelová, 2000.

Abb. 14: Žebrák, Burg. Unterer Palas, Innenraum von Osten. Foto V. Razím, 2003.

Abb. 15: Žebrák, Burg. Unterer Palas, Hauptraum im 1. Stockwerk, Westwand, Detail mit Fußbodenbalkenlagern. Unter ihnen abgebrochenes Erdgeschoßmauerhaupt, über ihnen Abdrücke der gezimmerten Konstruktion. Über dem mittleren Balkenlager Abdruck der Stirnseite einer der querliegenden Bohlen (vgl. Abb. 16). Foto V. Razím, 2003.

Abb. 16: Žebrák, Burg. Unterer Palas, Hauptraum im 1. Stockwerk, Abdruck der Stirnseite einer querliegenden Bohle über dem Fußbodenbalken (vgl. Abb. 14). Foto V. Razím, 2003.

Abb. 17: Žebrák, Burg. Unterer Palas, Hauptraum im 1. Stockwerk, Detail der Südwestecke. Negativ der Enden der Fußbodenbretter (unten) und der Balkenenden der Blockkonstruktion. Links Abdrücke der Rundhölzer.

Foto V. Razím, 2003.

Abb. 18: Žebrák, Burg. Unterer Palas, Hauptraum im 1. Stockwerk, Detail der obener Partie der Südwestecke. Unten Lager nach den oberen Elementen der vertikalen gezimmerten Wände, in der Mitte die unregelmäßig gemauerte Ecke, ganz oben die sorgfältiger gemauerte Partie. Links das herausragende Stück eines der Balken. Foto V. Razím, 2003.

Abb. 19: Žebrák, Burg. Unterer Palas, Südfassade, Detail eines herausragenden Balkenendes. Foto V. Razím, 2000.

Abb. 20: Žebrák, Burg. Unterer Palas, innere Trennmauer, Ansicht von Süden. Oben das Heizloch des Kachelofens im 1. Stockwerk. Foto V. Razím, 2003.

Abb. 21: Žebrák, Burg. Unterer Palas, innere Trennmauer, Heizloch, Ansicht von Norden. Foto V. Razím, 2003.

Abb. 22: Žebrák, Burg. Ansicht von der inneren Trennmauer in die Nordwestecke des nördlichen (Betriebs-) Raums mit dem Fenster zu. Foto V. Razím, 2003.

Abb. 23: Borotín, Burg. Inneres des Palas mit dem Blockbauabdruck im Obergeschoß. Frage bleibt, ob auch dieser Raum auf die in Žebrák vorausgesetzte Weise überdeckt gewesen sein kann. Foto vielleicht vom Anfang d. 20. Jh., NPÚ-Archiv Prag.

Abb. 24: Rutenstein, Burg (Ober Österreich). Romanisch-gotischer Wohnturm, Ansicht der Wand im Obergeschoß mit horizontalen Bohlenabdrücken und mit drei kleinen Fenstern. Links beim Rand der Eingangsniße Abdruck der hölzernen Querwand, darüber schräger Gewölbeabdruck. Foto V. Razím, 1998.

Abb. 25: Rutenstein, Burg (Ober Österreich). Fassadendetail vom romanisch-gotischen Wohnturm mit einer Gruppe kleiner Fenster von dem mit Holz bekleideten Raum. Foto V. Razím, 2003.

Abb. 26: Rutenstein, Burg (Ober Österreich). Romanisch-gotischer Wohnturm, Ansicht der Gegenwand (vgl. Abb. 25) im Obergeschoß mit Abdrücken der Bohlen und des Gewölbes, oben die Rauchfangsöffnung. Foto V. Razím, 2003.

Abb. 27: Rutenstein, Burg (Ober Österreich). Wohnturm, Detail der Rauchfangsöffnung (vgl. Abb. 26). Foto V. Razím, 2003.

Abb. 28: Rutenstein, Burg (Ober Österreich). Wohnturm, Detail der Rauchfangsöffnung an der Fassade (vgl. Abb. 27). Foto V. Razím, 2003.

Abb. 29: Šelmberk, Burg. Untere Burg, Palas, Dreifenstergruppe an der Fassade. Zeichnung J. Pešta (übernommen aus: J. Pešta, Šelmberk – povrchový průzkum dolního hradu [Burg Schelmberg – Oberflächenuntersuchung der unteren Burg], in: *Castellologica Bohemica* 5, 1996, S. 53).

Abb. 30: Zvíkov (Klingenberg), Burg. Frühgotische Dreifenstergruppe über dem Burgtor. Foto V. Razím, 2002.

Abb. 31: Zvíkov, Burg. Dreifenstergruppe über dem Burgtor, Ansicht vom Innenraum zu. Foto V. Razím, 2002.

Abb. 32: Kašperk, (Karlsberg) Burg. Palas, Fassade mit einer Nische mit fünf Fenstern des mit Holz bekleideten Raums (vgl. Abb. 33). Foto V. Razím, 2003.

Abb. 33: Kašperk (Karlsberg), Burg. Stirnwandabdruck von dem niedrigen,

mit Holz bekleideten flachgedeckten Raum im Palas mit fünf kleinen Fenstern. Foto V. Razím, 2003.

Abb. 34: Radyně (auch Karlskrone), Burg. Palas, Abdruck der Stirnwand des mit Holz bekleideten Raumes im 1. Stockwerk mit drei Fenstern. An Seiten und zwischen den Fenstern Abdrücke der gezimmerten Konstruktion, unter den Fenstern flache Wand. Foto V. Razím, 2003.

Abb. 35: Radyně, Burg. Palas, Fassade mit drei Fenstern des mit Holz bekleideten Raumes im 1. Stockwerk. Foto V. Razím, 2003.

Abb. 36: Bezděz (Böstig), Burg. Stirnseite des ursprünglich mit Holz bekleideten Raumes im 1. Stockwerk des südlichen sogen. Palas der Mannen mit 3 Fenstern. Im 2. Stockwerk ein niedriger Raum mit einer Fensternische. Foto M. Míka, 2003.

Abb. 37: Bezděz, Burg. Fassade des südlichen sogen. Palas der Mannen mit der die drei Fenster des mit Holz bekleideten Raumes rahmenden Nische (vgl. Abb. 36), darüber Fenster des 2. Stockwerks. Foto V. Razím, 2003.

Abb. 38: Bezděz, Burg. Längsschnitt durch den südlichen sogen. Palas der Mannen. Rechts der ursprünglich mit Holz bekleidete Raum mit drei Fenstern und der niedrige Raum im 2. Stockwerk. Zeichnung M. Hanzl (übernommen aus: V. Gísa, K problematice zastřešení torzální architektury [Příklad hradu Bezděz], in: *Zříceniny historických staveb a jejich památková ochrana, Příloha časopisu Zprávy památkové péče* 58 [V. Gísa, Zur Problematik der Überdachung torsaler Architektur (Beispiel der Burg Bezděz), in: *Ruinen historischer Bauten und ihr Denkmalschutz, Beilage der Zeitschrift Zprávy památkové péče* 58], 1998, S. 75).

Abb. 39: Bezděz, Burg. Ausschnitt der Hoffassade des sogen. Königlichen Palas. Über den Balkenlagern der verschwundenen überdeckten Galerie des 1. Stockwerks rechts das Eingangsportal zum Saal und in der Mitte die Öffnung zur Feuerstelle in dem mit Holz bekleideten Raum. Foto M. Míka, 2003.

Abb. 40: Bezděz, Burg. Detailansicht der Öffnung zur Feuerstelle des mit Holz bekleideten Raumes (vgl. Abb. 39). Die Behandlung ihres Gewändes (links und oben) ermöglicht über ihrem frühgotischen Ursprung und Angehörigkeit zur Feuerstelle schon in dieser Periode nachzudenken. Foto M. Míka, 2003.

Abb. 41: Dražice, Burg. Detail des mit Holz bekleideten Raums im Palasobergeschoß. Oben Abdruck der gezimmerten Konstruktion und Teil eines der Fenster, darunter glatte Ziegelwand. Foto M. Míka, 2002.

Abb. 42: Templštejn (Tempelstein), Burg. Palasfassade mit der Fensterdreizahl des Blockzimmers im unteren Geschoß. Das Mittelfenster ist nur wenig höher gesetzt. Foto V. Razím, 2003.

Abb. 43: Beispiele der Anwendung der Dreieckgruppierung der Fenster von dem mit Holz bekleideten Raum: (A – Perchtoldsdorf bei Wien, Burg) und an den Bauten, wo das obere Fenster eindeutig nur den Beleuchtungszweck besaß: (B – Schöngrabern, Niederösterreich, Chorseite der romanischen Kirche, C – Heiligenkreuz, Niederösterreich, romanische Westfassade der Zisterzienserkirche). Foto V. Razím, 2003.

(Übersetzung J. Noll)